



Chrystologiczna interpretacja psalmów w księdze brackiej *Tron królewski* Jakuba Pawła Radlińskiego: wymiar teologiczny, historyczny i duchowy na tle epoki

The Christological Interpretation of the Psalms in the Confraternity Book *The Royal Throne* by Jakub Paweł Radliński: Theological, Historical, and Spiritual Dimensions in the Context of the Era

PIOTR KOT 

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, piotr.kot@kul.pl

ANDRZEJ KWAŚNIEWSKI 

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, andrzej.kwasniewski@kul.pl

JAROSŁAW POPŁAWSKI 

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, jaroslaw.poplawski@kul.pl

Streszczenie: Autorzy artykułu podejmują problem oryginalności i znaczenia chrystologicznej interpretacji pięciu psalmów (Ps 2; 20[19]; 45[44]; 99[98]; 110[109]) włączonych przez ks. Jakuba Pawła Radlińskiego do dzieła *Tron królewski*, które zostało wydane w 1735 roku na potrzeby Bractwa Kapłańskiego w Sanoku. Księga została przygotowana jako podręcznik formacyjny. Z tego powodu podczas jej lektury rodzą się pytania o kryteria doboru tekstów, cel chrystologicznej interpretacji psalmów, oryginalność edycji w relacji do innych tego typu dzieł, a także o specyfikę przesłania teologicznego i duchowego. Z racji interdyscyplinarności badań autorzy korzystają z różnych metod i podejść. Na początku prezentują specyfikę przekładu psalmów Radlińskiego na tle innych polskich tłumaczeń Psalterza z XIV–XVIII wieku. Badanie kontekstualne jest ważne także z punktu widzenia hermeneutyki, ponieważ pozwala ocenić poprawność teologiczną i zasadność kryterium chrystologicznego w tłumaczeniu psalmów. Następnie teksty psalmów zostają poddane analizie egzegetycznej uwzględniającej podejście kanoniczne. W kolejnym etapie księga bracka zostaje zestawiona z innymi tego typu tekstami, odkrytymi na potrzeby badań w różnych bibliotekach i archiwach w Polsce. Zastosowanie metody porównawczej pozwala określić jej walory historyczne oraz specyfikę biblijną i teologiczną, a ostatecznie wskazać cel zastosowania kryterium chrystologicznego w tłumaczeniu psalmów w odniesieniu do formacji kapłanów, będących adresatami księgi. Owocem przemyślanego doboru psalmów oraz ich interpretacji jest ukazanie Jezusa Chrystusa jako Najwyższego Kapłana i Króla, zachęta do przyjęcia przez duchownych postawy adoracyjnej wobec Niego, a w konsekwencji do naśladowania Jego cnót. Wyakcentowanie

Artykuł opracowany w ramach grantu na przygotowanie do udziału w konkursie „Inicjatywa doskonałości – uczelnia badawcza” (IDUB), w zakresie interdyscyplinarnych badań naukowych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Tytuł działania: „Chrystologia i chrystocentryzm w osiemnastowiecznym przekładzie psalmów wydanych w starodruku: Radliński Jakub Paweł, *Tron królewski świętemu, królewskiemu i najwyższemu kapłaństwu chrystusowemu w sercach ludzkich wystawiony albo sposób adoracji uszanowania i chwały najświętszego kapłaństwa chrystusowego przesławnemu bractwu kapłańskiemu dla codziennego ćwiczenia się w tej adoracji i uszanowaniu najwyższego kapłana Chrystusa Jezusa podany*, Lublin: Drukarnia Jezuitska, 1735, 8^{oo}”.

godności Chrystusa oraz Jego władzy nad całym światem było bardzo ważne po reformacji, która znacząco obniżała wartość sakramentu kapłaństwa.

Słowa kluczowe: Księga Psalmów, chrystologia, księga bracka, kapłaństwo, formacja duchowa

Abstract: The authors of the article address the question of the originality and significance of the Christological interpretation of five psalms (Ps 2; 20[19]; 45[44]; 99[98]; 110[109]) included by Fr. Jakub Paweł Radliński in his work titled *The Royal Throne*, published in 1735 for the needs of the Priestly Confraternity in Sanok. The book was prepared as a formation manual. For this reason, its reading prompts questions about the criteria for selecting the texts, the purpose of the Christological interpretation of the psalms, the originality of the edition in relation to other works of this type, as well as the specific theological and spiritual message it conveys. Due to the interdisciplinary nature of the research, the authors employ various methods and approaches. They begin by presenting the particular features of Radliński's translation of the psalms in comparison with other Polish translations of the Psalter from the 14th–18th centuries. This contextual study is also important from a hermeneutical perspective, as it allows one to assess the theological correctness and the legitimacy of the Christological criterion in the translation of the psalms. Next, the psalm texts are subjected to an exegetical analysis that takes the canonical approach into account. In the next stage, the confraternity book is compared with other similar texts discovered in various libraries and archives in Poland for the purposes of the study. The use of the comparative method makes it possible to determine its historical value, biblical and theological distinctiveness, and ultimately to indicate the purpose of applying the Christological criterion in the translation of the psalms with reference to the formation of priests, who were the intended recipients of the book. The fruit of the thoughtful selection of psalms and their interpretation is the presentation of Jesus Christ as High Priest and King, an encouragement for the clergy to adopt an attitude of adoration toward Him and, as a consequence, to imitate His virtues. The emphasis on the dignity of Christ and His authority over the entire world was particularly important in the post-Reformation context, which had significantly diminished the value of the sacrament of Holy Orders.

Keywords: The Book of Psalms, Christology, confraternity book, priesthood, spiritual formation

Na przełomie XX i XXI wieku Księdze Psalmów poświęcono wiele uwagi. Obok badań ściśle egzegetycznych kontynuowano dyskusję nad jej integralnością. Zainteresowanie historią redakcji Psalterza wzmoгло się po publikacji dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej *Interpretacja Biblii w Kościele*, w którym po omówieniu różnych metod analizy naukowej tekstów biblijnych zaprezentowano także inne sposoby (podejścia – *approche*) interpretacji tekstu natchnionego, pozwalające odkrywać w nim sens teologiczny. Jednym z nich jest podejście kanoniczne¹. Zastosowanie takiej ścieżki interpretacji Księgi Psalmów nie jest łatwe z racji jej kompozycji². Psalterz składa się z utworów powstałych na przestrzeni kilku wieków w różnym kontekście religijnym i społecznym³. Mimo tego, że nie jest jednolity pod względem gatunków poszczególnych utworów i sposobów ekspresji, to w swej ostatecznej formie stanowi całość. Dyskusje nad historią redakcji Księgi Psalmów oraz korzystanie z różnych

¹ Oprócz badań diachronicznych potrzebna jest interpretacja teologiczna, ponieważ „Kościoł czyta Stary Testament w świetle wydarzenia paschalnego – śmierci i zmartwychwstania Chrystusa Jezusa – które wprowadza radykalną nowość i nadaje, suwerennym autorytetem, decydujące i ostateczne znaczenie Pismom” (IBK 42). Zob. też Claissé-Walford 2000, 93–110.

² Zob. obszerne opracowanie na ten temat: Tronina 2011, 75–87.

³ Zob. Ravasi 2007, 1:24–25.

metod egzegetycznych prowadzą do wniosku, że Psalterz „nie jest przypadkowym zbiorem modlitw Izraela”, a „poszczególne kolekcje psalmów miały tworzyć spójną księgę” (Tronina 2011, 82)⁴. Ksiądz Antoni Tronina postawił nawet tezę, że „kanoniczne podejście do Psalterza jest już czymś oczywistym” (2011, 84). Zasadniczo przyjmuje się podział Księgi Psalmów na pięć części (Jüngling 2000, 678). Nie istnieje przy tym definitywne stanowisko naukowe, które określałoby kryterium teologiczne decydujące o ostatecznej kompozycji księgi oraz wyznaczało kierunek jej interpretacji (Flint and Miller 2005, 1)⁵. To otwiera możliwość czytania i wyjaśniania psalmów w perspektywie historycznej (monarchia w Izraelu, obietnica mesjańska, historia przymierza), liturgicznej (kult, świątynia, święta pielgrzymkowe) i duchowo-egzystencjalnej (modlitwy błagalne, ufne inwokacje, hymny dziękczynne, wyznania wiary)⁶, a jednocześnie pozwala zastosować kryterium profetyczne w kluczu chrystologicznym⁷. Taki pogląd prezentuje Tronina: „Układ dramatyczny Psalterza pozwala łatwo przejść do lektury profetycznej [psalmów – P.K.], w którą wprowadzają nas autorzy ksiąg Nowego Testamentu” (2011, 87)⁸. Lektura profetyczna w kluczu chrystologicznym oraz podejście kanoniczne stanowią kryterium doboru i interpretacji psalmów w księdze brackiej ks. Jakuba Pawła Radlińskiego *Tron królewski* (1735)⁹. Radliński we wstępie do swojego dzieła objaśnia tytułowy motyw. Według niego tron królewski miał być ustawiony w świątyni jerozolimskiej dla podkreślenia królowania

⁴ Nieco inaczej do tego zagadnienia podchodzi James Nogalski (2000, 54), który twierdzi, że kwestia redakcji Księgi Psalmów jest ciągle otwarta i niewyjaśniona.

⁵ Twierdzenie, że Księga Psalmów jest dziełem spójnym, zakłada kierowanie się podczas ostatecznej redakcji jasno określoną koncepcją literacką oraz zmysłem wiary, natomiast nie dowodzi istnienia jednego kryterium teologicznego. Wskazuje na to wielu egzegetów, a wśród nich Teodorico Ballarini: „Będziemy unikać zobowiązującej nazwy «teologia psalmów», która mogłaby zasugerować istnienie jedności kierunków, których faktycznie nie ma” (1978, 280; tł. P.K.). Podobnie twierdzi Ravasi: „We wszystkich komentarzach do Psalterza znajdujemy wyznanie niemożności rekonstrukcji zwartej teologii psalmów” (2007, 1:26).

⁶ Zob. obszernie opracowanie na ten temat: Ravasi 2007, 1:14–70.

⁷ Ravasi (2007, 1:36), prezentując Psalterz jako „mikrokosmos chrześcijański”, zaznacza, że już pierwotna wspólnota chrześcijańska znalazła dla psalmów „nowe zastosowania” i „nową hermeneutykę”. O związku psalmów z liturgią zob. Gilbert 2002, 481–85.

⁸ Kryterium chrystocentryczne nie było jedyną ścieżką interpretacyjną Księgi Psalmów, czego przykładem może być średniowieczny *Psalterz Maryjny* autorstwa św. Bonawentury (2023). Księga ta powstała na potrzeby kultu maryjnego: „W tym celu przerobił tekst psalmów tak, by każdy z nich głosił cnoty Maryi, składał u jej stóp prośby i dziękczynienia” (Kossowska 1969, 2:229). Łaciński tekst *Psalterza Maryjnego* wydrukowano w Polsce dopiero w 1747 roku w Krakowie, ale przekład polski zatytułowany *Psalterzyk Bogarodzice Najświętszej Maryey Panny Polsk. Królestwa Patronki przez św. Bonawenturę* wydano już w 1624 roku w Warszawie. Kossowska (1969, 2:229) zaznacza, że „był bardzo poczytny”, co pokazuje, jak popularne były różne parafrazy Psalterza tworzone na potrzeby pobożności pozaliturgicznej.

⁹ Jakub Paweł Radliński urodził się ok. 1680 roku w województwie sandomierskim w rodzinie szlacheckiej herbu Gryf. Kształcił się w krakowskim kolegium jezuickim, a następnie wstąpił do zakonu bożogrobców. W 1713 roku został profesorem filozofii i teologii w studium bożogrobców w Krakowie, a w 1718 roku uzyskał doktorat na Akademii Krakowskiej. W 1738 roku został prepozytem generalnym zakonu. Utrzymywał kontakty naukowe ze środowiskiem krakowskim i warszawskim, zwłaszcza z osobami związanymi z bpem Józefem Andrzejem Załuskim, którzy tworzyli wówczas publiczną Bibliotekę Załuskich, dającą początek Bibliotece Narodowej. Radliński zmarł w 1762 roku.

w Izraelu jedyne Boga JHWH¹⁰. Jednak wraz z przyjściem na świat Jezusa Chrystusa, Mesjasza i Króla, który dokonał dzieła zbawienia, nowym tronem królewskim stało się serce człowieka:

Ponieważ tedy serce ludzkie jest Tronem Królewskim, więc ażebyśmy do Niego, Króla Nieba i ziemie oraz Najwyższego Kapłana CHRYSYTA JEZUSA sprowadzili, należy Go temi, którem dopiero namienili, przyozdobić cnotami: łatwo Go zaś przyozdobimy kiedy się w adoracji i uszanowaniu Królewskiego Kapłaństwa JEZUSOWEGO ćwiczyć będziemy, dla którego ćwiczenia podaję Godzinki, Koronkę i Psalmi o Świętym i Najwyższym Kapłaństwie Chrystusowym¹¹ (Radliński 1735, 26).

Radliński, myśląc o tym, postanowił przygotować dla Bractwa Kapłańskiego podręcznik życia duchowego, który wychodzi poza teksty dewocyjne, odwołując się do argumentów biblijnych. Jako podstawę do medytacji starannie wyselekcjonował kilka psalmów, a tłumacząc je na język polski, zastosował kryterium chrystologiczne. Wsluchując się w brzmienie psalmów w wersji Radlińskiego, rodzi się kilka pytań. Pierwsze dotyczy ich oryginalności na tle innych polskich przekładów Psalterza. Drugie zwraca uwagę na zgodność interpretacji dokonanej przez Radlińskiego z katolicką hermeneutyką biblijną, a trzecie odnosi się do celu i znaczenia zastosowania kryterium chrystologicznego w edycji tekstów starotestamentowych. Poruszone zagadnienia stanowią przedmiot badań translatoryki i proforystyki biblijnej. Aby odpowiedzieć na postawione pytania, najpierw zaprezentujemy przekład psalmów Radlińskiego w kontekście historycznym oraz zestawimy go z innymi polskimi tłumaczeniami Psalterza wydanymi przed 1735 rokiem. Następnie psalmy włączone do księgi brackiej zostaną poddane analizie egzegetycznej. Z racji specyfiki badanych utworów wykorzystamy w niej elementy metody historyczno-krytycznej oraz podejście kanoniczne. Ponieważ *Tron królewski* należy do polskich źródeł historycznych, dlatego w drugiej części artykułu zestawimy dzieło Radlińskiego z podobnymi księgami brackimi odkrytymi w archiwach i bibliotekach na potrzeby tej publikacji. Dzięki temu będziemy mogli określić oryginalność dzieła autora. W badaniach krytycznych trzeba bowiem dla rzetelności dokonać założenia, że modlitewnik może

¹⁰ Radliński pisze: „Między różnymi strukturami, które Król Salomon fundował na Chwałę BOGA naszego, wystawił też i wielki Tron Królewski z kości słoniowej, szczerem i wyborem złotem pokryty. Do tego Tronu przydane były sześć stopni szczerozłotych, i podnózek podobnym sposobem szczerozłoty. Na tym tronie z obydwu stron było dwóch lwów, na sześciu zaś stopniach było dwanaście lewów stojących z obydwu stron; i takiego Tronu nie było nigdzie, w żadnym Królestwie jako świadczy Pismo Święte” (1735, B2r). Radliński cytuje tekst 2 Krn 9,17–19, w którym jest rzeczywiście mowa o tronie z kości słoniowej i złota, ale z kontekstu nie wynika wprost, a jedynie pośrednio, że był on przeznaczony do świątyni. W komentarzu do Drugiej Księgi Kronik Tronina pisze: „Salomon w wyszukany sposób ozdobił swój tron (*Kiccē*) jako najważniejsze insygnium królewskiej władzy. Obraz tronu łączy się z podstawowym motywem biblijnym: panowania Boga wśród swego ludu” (2016, 118).

¹¹ Transkrypcje tekstów staropolskich zgodnie z zasadami podanymi w: Górski et al. 1955.

być jedynie kopią innych tego typu ksiąg albo zwykłą kompilacją dostępnych form. Ostatnim punktem naszych badań będzie zaprezentowanie wartości teologicznej starodruku dla teologii sakramentu kapłaństwa oraz dla formacji duchowieństwa w epoce potrydenckiej.

1. *Psalm o Świętym i Najwyższym Kapłaństwie Chrystusowym* Jakuba Pawła Radlińskiego na tle innych polskich edycji Psałterza w XIV–XVIII wieku

Chociaż hermeneutyka biblijna w XVIII wieku, gdy Radliński pisał *Tron królewski*, nie była tak szczegółowo opracowana jak obecnie, to jednak podejście kanoniczne było brane pod uwagę w odniesieniu do Psałterza już od czasów ojców Kościoła (Flint and Miller 2005, 2), a w średniowieczu stało się zjawiskiem powszechnym¹². Jednocześnie sposób tłumaczenia Księgi Psalmów nie był ściśle określony, przez co powstawały parafrazy pisane prozą, tłumaczenia poetyckie i rymowane¹³. Ich celem było zaspokojenie potrzeb duchowych różnych kręgów odbiorców. Z czasem – zwłaszcza w dobie reformacji – pojawiły się wierne tłumaczenia z języków oryginalnych opatrzone komentarzami.

1.1. Polskie przekłady Psałterza w XIV–XVIII wieku – pomiędzy dosłownością a parafrazą

Najstarszym zachowanym przekładem Księgi Psalmów na język polski jest *Psałterz floriański*, który powstał na przełomie XIV i XV wieku¹⁴. Istnieją różne hipotezy na temat genezy tekstu. Według większości historyków tłumaczenie psalmów początkowo było przygotowywane w skrytorium kanoników regularnych w Kłodzku jako prezent dla królowej Jadwigi z okazji narodzin potomka. Prace przerwano w związku ze śmiercią Jadwigi i dziecka w 1399 roku, po czym wznowiono je w Krakowie. *Psałterz floriański* ostatecznie powstał dzięki wcześniejszym tłumaczeniom w języku polskim, łacińskim oraz niemieckim (Pietkiewicz 2016, 152). Kolejnym świadkiem średniowiecznych przekładów Księgi Psalmów jest *Psałterz puławski*. Prawdopodobna data jego edycji to 1470 rok. Jest to kompletny psalterz średniowieczny, który oprócz tekstu biblijnego zawiera komentarze w postaci tzw. argumentów. Są to

¹² Ravasi, traktując o perspektywie chrześcijańskiej w lekturze i interpretacji Księgi Psalmów, przywołuje komentarz Hugona od św. Wiktora (zm. 1141 rok), który w dziele *De Arca Noe morali* napisał: „Wszystkie święte pisma stanowią jedną księgę i tą jedyną księgą jest Chrystus, dlatego całe Pismo mówi o Chrystusie i w Chrystusie znajduje swoją pełnię” (Ravasi 2007, 1:36).

¹³ Zob. m.in. *Secretum Psalterii*, który prezentuje Tronina 2018.

¹⁴ Na temat polskich przekładów biblijnych powstałych do 1638 roku zob. Pietkiewicz 2016.

objaśnienia o nachyleniu chrystologicznym¹⁵. Innym ważnym przykładem Psalterza, m.in. z racji apologetycznych, jest *Żołtarz Dawidów* w tłumaczeniu Walentego Wróbla. Najwcześniejszy ze znanych rękopisów dzieła pochodzi z 1528 roku (Pietkiewicz 2013, 39), natomiast drukiem wydał go Andrzej Glaber w 1539 roku¹⁶. Zamiarem Wróbla było wydobyć z tekstów sensu duchowego, czemu służyła interpretacja alegoryczno-chrystologiczna. Rozważanie psalmów miało prowadzić do umocnienia wiary w Jezusa Chrystusa jako jedynego Pana, a jednocześnie pomagać w kształtowaniu cnót chrześcijańskich (Brückner 1903, 37–42). Kontekst powstania *Żołtarza Dawidów* (teren Wielkopolski przy granicy z Niemcami) miał istotny wpływ na jego rolę w szerzeniu ortodoksji katolickiej wobec szerzącej się reformacji.

Chrystologiczna lektura psalmów była częstym zjawiskiem w polskich przekładach od średniowiecza do baroku. Widać to w *Psalterzu Dawidów* Mikołaja Reja, wydanym ok. 1546 roku. Aleksander Brückner w swoim opracowaniu poświęconym twórczości Reja przytacza fragment *Postylli*, który świadczy o chrystologicznym kluczu hermeneutycznym w interpretacji psalmów: „Tam najdziesz prorocstwa o Panu swoim i o ś[więtym] odkupieniu Jego. [...] A co nadnawyższe, tam najdziesz wszystkie kształty wszytkiej chwały Jego, jakie On potrzebuje od człowieka nędznego” (Brückner 1905, 44). Bezpośrednim potwierdzeniem tego jest komentarz do Ps 110:

Dixit Dominus Domino meo. Psalm 110. Argument. Tu prorok Duchem Świętym wysławia błogosławieństwo Pana naszego, jako miał się na prawicy Ojca swego, wzięwszy zwierzchność od Niego nad wszem przeciwniki swymi, i jako on nastał od wieków i wiele tajemnic o wcieleniu Jego. Psalm setny dziesiąty (Brückner 1905, 45–46).

Na marginesie obok tłumaczenia Rej pisze: „Słowa Boże ku Chrystusowi, jako ji przejrzał od wieków”. Natomiast pod tłumaczeniem psalmu dodaje modlitwę:

Pomni na to miły Panie, żeś Ty jedynego Syna swego od początku świata dziwnie sobie sprawił w społeczności bóstwa swego a nameś ji raczył dać za Króla i za Pasterza, i za onego miłosiernego Kapłana, który by się ustawicznie ofiarował za nami przed oblicznością świętego bóstwa Twego. Pomni też miły Panie na onę wdzięczną ofiarę ciała Jego, którą On Tobie za nas ofiarował na krzyżu Bogu Ojcu swemu, a daj nam tego miłościwie użyć i dostąpić, co nam u Ciebie wysłużył pokorną cierpliwością swoją za występki nasze. Amen (Brückner 1905, 46).

¹⁵ Pietkiewicz pisze: „Można tam znaleźć głównie argumenty wprowadzające w duchową lekturę psalmów (alegoryczno-chrystologiczną oraz tropologiczną i anagogiczną), choć występują również inne, np. odnoszące się do historycznego tła powstawania poszczególnych utworów” (2016, 159).

¹⁶ Toczy się dyskusja odnośnie do roli Glabera podczas druku dzieła Wróbla. Wydaje się jednak, że praca redakcyjno-edytorska Glabera miała charakter stylistyczny i nie wpłynęła znacząco na teologię tekstu Wróbla, co jest istotne z punktu widzenia niniejszych badań. Z tej racji w pracy porównawczej zestawiamy dzieło Radlińskiego z edycją drukowaną Glabera z 1539 roku. Zob. więcej na ten temat w: Charzyńska-Wójcik and Klimek-Grądzka 2022.

Inne tłumaczenia Księgi Psalmów, które pojawiły się na przełomie XVI i XVII wieku, zostały obszernie opisane przez Brücknera (1902), Marię Kossowską (1968–69) i ks. Rajmunda Pietkiewicza (2016, 227–332). Do nich należą takie arcydzieła literackie, jak *Psałterz Dawidów* Jana Kochanowskiego (wydany od 1579 roku)¹⁷ oraz przekład ks. Jakuba Wujka pod tym samym tytułem (od 1594 roku)¹⁸. Te dwie edycje z racji piękna języka zyskały ogromną popularność, zwłaszcza w wyższych warstwach społecznych. Przy tym nie przerwały innych prac translatorskich i komentatorskich¹⁹.

W 1688 roku pojawił się nowy przekład zatytułowany *Paraphrasis na Psałterz Dawidów*. Autorem dzieła, które początkowo było przeznaczone dla kleryków kolegiów jezuickich, był ks. Wojciech Tylkowski SJ. Całość została opracowana według metody czterech *summ*, z których każda miała na celu wydobyć z tekstu jednego z czterech sensów: literalnego, alegorycznego, duchowego oraz egzystencjalnego. Kossowska w swoim opracowaniu zaznacza, że pomimo ambitnego początku Tylkowski bardzo szybko odszedł od przyjętych założeń metodologicznych w kierunku „przekładu–parafrazy” i „tworzył parafrazę Psałterza wierną w oddaniu myśli dzieła, popularną w wyrazie słownym, dla odbiorcy łatwiejszą w rozumieniu aniżeli tekst przekładu Wujka” (Kossowska 1969, 2:246)²⁰. Generalnie tekst psalmów Tylkowskiego jest nie tyle tłumaczeniem, co raczej czymś w rodzaju chrześcijańskiego midraszu²¹.

¹⁷ Pietkiewicz podkreśla, że Kochanowski oddał sens wyrazowy i historyczny psalmów w „pięknej, klasycznej szacie”, gdyż „zadaniem poety było udostępnienie czytelnikowi tekstu, a nie jego interpretacji” (Pietkiewicz 2016, 273).

¹⁸ Cały tytuł brzmiał następująco: *Psałterz Dawidów. Teraz znowu z łacińskiego, z greckiego i z żydowskiego na polski język z pilnością przełożony i argumentami, i annotacjami objaśniony*. Wujek dążył do jak najwierniejszego oddania sensu wyrazowego tekstu biblijnego, co zaznaczono w pierwszym wydaniu *Psałterza*: „starał się co najwierniej i nawłaśniej, i najaśniej, a ile być mogło, słowo od słowa z łacińskiego na polski przełożyć” (Wujek 1594, 12 według pierwszej paginacji). Jednak „gdzie słowo od słowa przełożywszy, nie masz jasnego sensu, tam z potrzeby nieco od własności słów” odchodził, „folgując sensowi” (Pietkiewicz 2016, 460). Analizując przekład Wujka pod kątem techniki translatorskiej, nie sposób nie dostrzec nachylenia chrystocentrycznego. W przedmowie napisał: „[Psalmi – P.K.] mają w sobie nie tylko wszystkie tajemnice o Panu Chrystusie i o Kościele Jego, które wszystkim czasom i świętom chrześcijańskim nadobnie są przystosowane, ale nadto zamykają w sobie sumę, abo krótkie zebranie wszystkiego Pisma Świętego” (Wujek 1594, 17 według pierwszej paginacji). Kryterium chrystologiczne znalazło wymowny wyraz w tłumaczeniu Ps 2,12: „Przyjmijcie naukę Chrystusową, by snadź nie rozgniewał Pan, abyście nie poginęli z drogi sprawiedliwej” (Wujek 1594, 3–4 według drugiej paginacji). Trzeba zauważyć różnicę *Psałterza Dawidów* z 1594 roku w stosunku do Księgi Psalmów, która jest częścią całej Biblii Wujka wydanej w 1599 roku. Pietkiewicz podkreśla, że tekst późniejszy został „gruntownie zrewidowany przez jezuicką komisję cenzorów” (2016, 285).

¹⁹ Obok przekładów katolickich powstawały w tym czasie także edycje protestanckie, takie jak *Psałterz Dawida* w tłumaczeniu Jakuba Lubelczyka (1558 rok) oraz *Psałterz Biblii brzeskiej* (1564 rok), a w XVII wieku – *Psałterz Biblii gdańskiej* (1633 rok). Motywy ich powstawania były bardzo różne i niekoniecznie polemiczne. Zob. Pietkiewicz 2016, 254–66, 319–22.

²⁰ Kossowska dodaje: „Tylkowski nigdy nie utożsamia się z podmiotem lirycznym. Elementy wtrącone, zmącające prostą, czystą modlitwę pochodzą albo od Dawida, albo stanowią ponadczasowe uogólnienia. Na torzy zwierzeń subiektywnych autor nie schodzi” (1969, 2:246).

²¹ Zob. omówienie tego zagadnienia w: Brylka-Baranowska 2023, 32–40.

Natomiast *summy* są pełne alegorycznych interpretacji z odniesieniem do Nowego Testamentu i nasycone aktualizacją chrystologiczną²². Pomimo tych cech dzieło Tyłkowskiego dobrze oddaje ducha epoki poprzedzającej działalność Radlińskiego. Był to czas reformacji i kontrreformacji, dwóch zjawisk wewnątrz chrześcijaństwa, które mobilizowały do pracy apologetycznej m.in. poprzez udostępnianie wiernym tłumaczeń Biblii bazujących na tekście oryginalnym i opatrzonych dobrymi komentarzami. Jednocześnie Księga Psalmów była traktowana w sposób wyjątkowy. Dla wielu osób stanowiła ważny podręcznik życia duchowego. Z tej racji psalmy włączano do rozmaitych modlitewników, kancjonałów i katechizmów (Pietkiewicz 2016, 322–32). W zależności od potrzeb odbiorców tłumaczenia przeobrażały się w dowolne parafrazy albo były wzbogacane o nieistniejące w tekście hebrajskim wątki teologiczne.

Chociaż od połowy XVII wieku można zauważyć ograniczenie wznowień przekładów psalmów, to nadal pojawiały się nowe próby oddania w pięknej polszczyźnie sensu wyrazowego oraz poetyckiej rytmiki tych starożytnych utworów hebrajskich. Dobrym tego przykładem jest *Psalterz Dawida* w tłumaczeniu Franciszka Karpińskiego wydany w latach 1786–1806²³. Jest to przekład poetycki, a jednocześnie pozbawiony nieuzasadnionych interwencji w tekst. Psalterz Karpińskiego jest dowodem na to, że o charakterze translacji decydował warsztat naukowy tłumacza, kontekst historyczny i społeczny oraz potrzeby religijne odbiorców²⁴. Przykładem zastosowania tych kryteriów może być księga bracka Radlińskiego (Radliński 1735).

Psalmy, które Radliński włączył do modlitewnika przeznaczanego dla sanockiego Bractwa Kapłańskiego, zostały dobrane w taki sposób, żeby odpowiadały założeniom zaprezentowanym na początku księgi²⁵:

Jako wszystkie insze bractwa mają swój koniec, do którego zmierzają, i na którym się stanowią, tak i Bractwo Kapłańskie bez wątpienia, ma swój koniec, do którego zmierza, i w którym się przez różne w cnotach ćwiczy postępki; koniec tedy pierwszy, pryncypialny, osobliwy, i konnaturalny Bractwa Kapłańskiego, jest adoracja, cześć, i uszanowanie Najwyższego Kapłaństwa Chrystusowego (Radliński 1735, D1r).

Za wyjątkiem Ps 99(98), który jest pieśnią poświęconą królowaniu Boga (Jüngling 2000, 734), pozostałe cztery utwory wykorzystane przez Radlińskiego należą do rodziny psalmów królewskich. Gianfranco Ravasi (2007, 1:96–97) wyróżnia

²² Analizując *summy* do Ps 1, Kossowska pisze: „Celem następnej, drugiej z kolei summy jest wyjaśnienie tajemnic psalmu. Treść tego psalmu wyjaśnia autor alegorycznie, mianowicie chrystologicznie. Wyjaśnia każdy jego wers, co w skrócie podaje: 1. Przyjdzie Chrystus ze sprawiedliwą nauką. 2. Będzie pełnił wolę Ojca. 3 i 4. Będzie drzewem, sprawiedliwi – gałązkami. 5. Niewierni Żydowie rozproszeni będą po świecie. 6. Sprawiedliwi z Chrystusem sądzić będą” (1969, 2:244). Inne przykłady interpretacji chrystologicznej omawia Bryłka-Baranowska 2023, 69–73.

²³ Omówienie dzieła w: Reginek 2005, 1–34.

²⁴ Więcej na temat przekładu Karpińskiego w: Kossowska 1969, 2:262–76.

²⁵ W modlitewniku znalazło się pięć psalmów w następującej kolejności: Ps 2; 99(98); 110(109); 20(19); 45(44).

wśród nich kilka typów: psalmy intronizacyjne (m.in. Ps 2 i 110), modlitwy króla (m.in. Ps 2,1–9), modlitwy za króla (m.in. Ps 20,10a), pieśni ku czci króla (m.in. Ps 20 i 45) oraz pieśni przypisywane królowi. Psalmy królewskie w tradycji żydowskiej eksponują kilka ważnych tematów teologicznych, takich jak „król – mesjasz”, „król – syn Boży”²⁶, doskonałe rządy sprawowane na drodze „prawa i sprawiedliwości”, a co się z tym wiąże – wieczna władza²⁷. Radliński nie ograniczył się do edycji psalmów w języku polskim. Dla niego istotne było zinterpretowanie tekstów biblijnych w kluczu chrystologicznym, aby ich lektura pobudzała do kontemplowania tajemnicy Jezusa Chrystusa, Najwyższego Kapłana, który na krzyżu złożył doskonałą ofiarę za zbawienie świata, a przez to został wywyższony przez Ojca na Jego prawicę jako Król całego stworzenia. Aby osiągnąć zamierzony cel, zastosował metodę trzech kroków: (1) tłumaczenie psalmu na podstawie Wulgaty (albo własna redakcja przekładu Wujka); (2) interpolacje chrystologiczne (zgodne z eksponowanymi tematami teologicznymi; być może na podstawie komentarzy w Psalterzach Wujka, Wróbla oraz Tylkowskiego); (3) glosy wyjaśniające. Wskutek zastosowania tej metody teksty psalmów zaprezentowane przez Radlińskiego w modlitewniku kapłańskim stały się bardziej interpretacją i aktualizacją utworów starotestamentowych niż ich przekładem.

1.2. Aspekty chrystologiczne w tłumaczeniu psalmów Jakuba Pawła Radlińskiego

Psalm 2, który w księdze brackiej Radlińskiego otwiera część medytacji opartych na Psalterzu, to królewski psalm koronacyjny (Ravasi 2007, 1:147). Pierwotnie był dedykowany władcom Izraela, ale z czasem, za sprawą rozpowszechniania się idei królestwa mesjańskiego, zmienił się w tekst o wymiarze profetycznym i eschatologicznym. W tradycji Izraela był postrzegany jako zapowiedź spełnienia nadziei rozbudzonych przez otrzymanie obietnic Boga. Ponieważ w Nowym Testamencie eschatologia ma wymiar chrystologiczny, dlatego w chrześcijaństwie bardzo szybko dokonała się relektura psalmów w duchu nowej hermeneutyki (zob. Dz 4,25–26; 13,30.32–33; Hbr 1,5.8–9; 5,5–6; Ap 2,26–27; 12,5; 19,15). Według Ravasiego „chrystologia zakładana przez relekturę Ps 2 jest głównie funkcjonalna: Chrystus jest synem przez Paschę lub przez paruzję, albo przez swoją funkcję

²⁶ Ravasi podkreśla, że na tle kultur pozabiblijnych „w Izraelu koncepcja ta została odmitologizowana jako niezgodna z monoteizmem i transcendencją Jahwe: król był synem przybranym, a nie potomkiem Boga; był tylko namiestnikiem Jahwe i dziedzicem dynastii” (2007, 1:95).

²⁷ Wyjaśniając naturę tego tematu teologicznego obecnego w psalmach królewskich, Ravasi prezentuje stanowisko, które nawiązuje do wielowiekowej tradycji interpretacji chrystologicznej Psalterza w chrześcijaństwie: „Gdy monarchia upadnie to samo napięcie stanie się znakiem, już nie hiperbolicznym, lecz oczekiwanym, królestwa doskonałego, ostatecznego Mesjasza, kapłana i sprawiedliwego króla, a zgodnie z Nowym Testamentem, Syna Bożego we właściwym sensie słowa, a nie syna przybranego” (Ravasi 2007, 1:95).

kapłańską” (2007, 1:187). Ingerencja Radlińskiego w tekst, którą widać w interpolicjach obecnych w wersetych 2 i 6, idzie po linii znanych z innych przekładów interpretacji Ps 2, czego wyrazem może być kryterium chrystologiczne zastosowane w tłumaczeniu Wróbla. Tym, co jednak charakteryzuje ujęcie Radlińskiego, jest wyakcentowanie funkcji kapłańskiej Chrystusa, którą realizował przez ofiarę z życia i nauczanie (zob. tabela 1).

Tabela 1. Psalm 2 – zestawienie wariantów

w.	Jakub Paweł Radliński	Wulgata ²⁸	Jakub Wujek (B) ²⁹	Walenty Wróbel ³⁰
2	Powstali Królowie ziemscy i Książęta zgodzili się na jedno, przeciwko Panu i przeciwko Chrystusowi (to jest Pomazańcowi i Kapłanowi) Jego.	Astiterunt reges terrae, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum eius:	Stanęli wespół królowie ziemscy a książęta zeszli się w gromadę przeciw Panu i Chrystusowi jego.	Królowie byli Herod pierwszy, który dał dziatki pobić. Drugi Herod, który na śmierć Pana Jezusowe przyzwoił [...].
6	Ja zaś (CHRYSTUS) postanowiony jestem Królem od Niego na Syjonie, górze Świętej jego i <i>jestem postanowiony</i> ³¹ opowiadającym <i>Kapłanem</i> przykazanie Jego.	Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, praeedicans praeceptum eius.	A jam jest postanowion królem od niego nad Syjonem, Górą Świętą jego, opowiadając przykazanie jego.	Słowa Pana Chrystusowe. Aczkolwiek oni myśleli i chcieli moją pamiątkę zgładzić, wszakoż to Bóg Ociec inaczej obrócił, bowiem Mnie Królem i kaznodzieją swym ustawił. Oto jawne proroctwo, iż Chrystus miał zakażać na górze Syjon, która jest nad Jeruzalem.

Źródło: opracowanie własne.

Kolejny tekst biblijny w modlitewniku Radlińskiego to Ps 99(98). W Księdze Psalmów zamyka on serię pieśni poświęconych królowaniu Boga³². Aklamacja *yhwh mālāk* („JHWH panuje jako król”) na początku psalmu jest wyrazem radości ludu, który zgromadził się w świątyni, aby doświadczyć obecności i działania Boga (Witczyk 1997, 268). Objawieniu Boga towarzyszy moc, sąd i siła, przez co psalmista ukazuje pełną władzę Boga nad światem i człowiekiem. Bóg jest jednocześnie ukazany jako król, który „zasiada na cherubach” (*yōšēh kērûbîm*). To z kolei oznacza Jego panowanie w niebie, gdyż tron mający formę cherubów symbolizował „najwyższy tron świata” (Witczyk 1997, 262). W Ps 99 Bóg spotyka się z Izraelem jako Bóg

²⁸ Tekst za: *Biblia* 1592.

²⁹ Przekład typu B to wydanie zgodne ze współczesną interpunkcją i sposobem zapisu liter. Tekst za: Frankowski 2000.

³⁰ Transkrypcja edycji drukowanej: Wróbel 1539.

³¹ Kursywa oryginalna, zgodna z edycją księgi brackiej (Radliński 1735).

³² Należą do nich Ps 47; 93, 96–99. Zob. Jüngling 2000, 734.

Przymierza, który kocha prawo i sprawiedliwość (ww. 1–5). Jednocześnie jest to Bóg okazujący swojemu grzesznemu i słabemu ludowi przebaczenie. Druga część psalmu (ww. 6–9) to objawienie Boga Króla, który jest wierny przymierzowi przez miłosierdzie (Brzegowy 2003, 87–88).

Gatunek literacki oraz przesłanie Ps 99 sprawiły, że Radliński mógł poszerzyć już istniejące interpretacje chrystologiczne (Chrystus – Pan i Król), dodając do nich wątek kapłaństwa Chrystusa. W swoim przekładzie nie odszedł od sensu literalnego, ale pokazał swój kunszt biblijny. Interpolacja Radlińskiego była uzasadniona odwołaniem się psalmisty do postaci Mojżesza, Aarona i Samuela (w. 6), którzy w czasach Starego Testamentu wstawiali się do Boga za Jego ludem i „On ich wysłuchiwał”³³. Tak samo kapłaństwo Chrystusa najpełniej wyraża się w miłosiernym „wstawianiu się za ludźmi do Ojca” (por. Hbr 7,25; 9,24) i odpuszczaniu im grzechów, stanowiąc wzór do naśladowania dla duchownych (zob. tabela 2).

Tabela 2. Psalm 99(98) – zestawienie wariantów

w.	Jakub Paweł Radliński	Wulgata	Jakub Wujek (A) ³⁴	Jakub Wujek (B)	Walenty Wróbel
1	Pan (<i>nasz JEZUS Chrystus Król i Najwyższy Kapłan</i>) odebrał Królestwo (<i>przy zmartwychwstaniu swoim</i>) niechaj się gniewają Narody (<i>jako chcą</i>) który zasiada na Herubinach niechaj się poruszy ziemia.	Dominus regnavit: irascantur populi; qui sedet super cherubin, moveatur terra.	„Wysławia Chrystusa, jako Pana [...]” ³⁵ .	Pan królował: niech się gniewają narodo- wie, który siedzi na Cherubinach: niech się trzęsie ziemia.	Królował – czusz ³⁶ wieczne według bóstwa, a czesnie ³⁷ po zmartwychwstaniu, ale się królowanie Jego nie dokona. Będą się gniewać – czusz niektórzy na swe grzechy, a niektórzy na niewinnego Pana Jezusa.
2	Pan <i>ten</i> na Syjonie jest wielki: i wysoki nad wszystkie Narody.	Dominus in Sion magnus, et excelsus est super omnes populos.	–	Pan wielki na Syjonie i wywyższony nad wszystkie narody.	<i>Tłumaczenie:</i> Pan Bóg ten na górze Syjon jest wielki [...].
3–4a	Niechaj wychwalają Imię twoje wielkie, ponieważ straszne i Święte jest i honor Króla [<i>i Kapłana CHRYSTUSA</i>] sąd kocha.	Confiteantur nomini tuo magno, quoniam terribile et sanctum est, et honor regis judicium diligit.	–	Niech wyznawają imieniowi twemu wielkiemu, albowiem straszne i święte jest, a cześć królewska sąd miłuje.	Czusz Pana Jezusowe ³⁸ , na które wszelkie kolano klęka.

³³ Więcej na temat funkcji kapłańskiej Mojżesza, Aarona i Samuela w: Brzegowy 2003, 77–78.

³⁴ Przekład typu A to pierwsze wydanie tłumaczenia *Psalterza* Wujka wraz z komentarzem. Zob. Wujek 1594.

³⁵ Nagłówek do Ps 98.

³⁶ W języku staropolskim: mianowicie.

³⁷ W języku staropolskim: docześnie.

³⁸ Nawiązanie do „imienia” w wersecie, który Wróbel tłumaczy w następujący sposób: „Bądź chwalono imię twoje, bo straszliwe, a święte jest”.

w.	Jakub Paweł Radliński	Wulgata	Jakub Wujek (A) ³⁴	Jakub Wujek (B)	Walenty Wróbel
4b	Ty (jako Najwyższy Kapłan) podałeś przykazania [według których żyć powinniśmy], sąd i sprawiedliwość w Jakubie ty uczyniłeś.	Tu parasti directiones, iudicium et iustitiam in Iacob tu fecisti.	–	Tyś nagotował prośtowania, tyś uczynił sąd i sprawiedliwość w Jakub.	–
5	Wychwalajcie Pana BOGA naszego [JEZUSA Chrystusa jako Króla i Kapłana] i szanujcie podnózek nóg Jego, ponieważ Święty jest.	Exaltate Dominum Deum nostrum et adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est.	–	Wywyższajcie Pana Boga naszego, a kłaniajcie się podnózkowi nóg jego, bo święty jest.	–
7b	Zachowali prawa Jego i (obrzędki Kapłańskie) i przykazanie, które im podał.	Custodiebant testimonia eius et praeceptum quod dedit illis.	–	Strzeżli świadectw jego i przykazania, które im podał.	–
9	Wychwalajcie Pana BOGA naszego [JEZUSA Chrystusa jako Króla i Najwyższego Kapłana] i oddajcie mu pokłon na górze Świętej Jego, ponieważ Święty Pan BÓG nasz.	Exaltate Dominum Deum nostrum et adorate in monte sancto eius, quoniam sanctus Dominus Deus noster.	–	Wywyższajcie Pana Boga naszego i kłaniajcie się Górze Świętej jego: albowiem święty Pan Bóg nasz.	–

Źródło: opracowanie własne.

Radliński po Ps 2 i 99 umieszcza w księdze brackiej Ps 110(109). W tradycji chrześcijańskiej utwory te były bardzo często zestawiane obok siebie (zwłaszcza Ps 2 i 110). Ten przemyślany układ psalmów jest dowodem, że Radliński był osobą dobrze przygotowaną pod względem wiedzy biblijnej. Psalm 110, podobnie jak Ps 2, należy do psalmów królewskich i zawiera elementy charakterystyczne dla ceremonii dworskich: ogłoszenie władcy synem Boga, obrzęd intronizacji oraz aspekt militarny. Tym, co wyróżnia Ps 110 spośród tego typu utworów, to przynależność króla do sfery kapłańskiej (w. 4). Zastanawia jednak fakt, że autor psalmu odwołuje się do figury Melchizedeka i wychodzi poza tradycję związaną z Aaronem i służbą lewicką³⁹.

W całej kompozycji psalmu największe problemy egzegetyczne sprawia werset 3, który w wersji hebrajskiej wydaje się niezrozumiały, wskutek czego tłumaczenie LXX zawiera liczne rekonstrukcje⁴⁰. Z punktu widzenia chrześcijańskiego na uwagę zasługuje zwrot „w blasku świętości” (*b^hadrê-qōḏeš*), który podkreśla splendor (jasność) szaty króla oraz jego przybocznej gwardii albo świetlistość szat króla i jego orszaku w dniu Bożej teofanii. Z tym wyrażeniem koresponduje ostatnia część wersetu 3: „z łona jutrzenki jak roś Cię zrodziłem” (*mēreḥem mišḥār l^ʾkā ʾtal yalduṭekā*). Fraza *mēreḥem mišḥār* wskazuje na początek nowego życia, pełnego światła. Dla króla (*l^ʾkā*), który pełen splendoru wstępuje na tron, Bóg stwarza (rodzi) *ʾtal*, „roś”.

³⁹ Więcej na ten temat w: Ravasi 2007, 4:106–8.

⁴⁰ Różne propozycje tłumaczenia tego tekstu prezentują: Dafni 2010, 241–59; Ravasi 2007, 4:118–23.

Rzeczownik ten z kolei symbolizuje młodych wojowników oraz pełen życiodajnego wigoru lud⁴¹.

Patrząc na przekład Radlińskiego na tle tekstu hebrajskiego, można dostrzec, że autor *Tronu królewskiego*, tłumacząc Ps 110, nie skupiał się na zachowaniu sensu literalnego. Intencjonalnie opowiedział się za interpretacją chrystologiczną, którą znał z innych przekładów⁴². Wskutek tego wersja Radlińskiego jest bardziej parafrazą niż tłumaczeniem. Według niego Ps 110 ukazuje preegzystencję Chrystusa, Syna Bożego, który jest Królem i Kapłanem pełnym boskiego światła⁴³. Jako Kapłan, który przez ofiarę z siebie rodzi nowy lud Boży, stanowi najwyższy punkt odniesienia w procesie kształtowania duchowości kapłańskiej (zob. tabela 3).

Tabela 3. Psalm 110(109) – zestawienie wariantów

w.	Jakub Paweł Radliński	Wulgata	Jakub Wujek (A)	Jakub Wujek (B)	Walentyn Wróbel
3	Z tobą <i>jestem</i> początkiem <i>jednym współistotnym</i> w dzień mocy twojej w jasności Świętych, z żywota przed Luciferem zrodziłem cię.	Tecum principium in die virtutis tuae in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te.	„Narodzenie przed wieki P[ana] Chrystusowe: «Siedemdziesięciu tłumaczy tak to miejsce wiernie z duchem prorockim przełożyli / ku objaśnieniu tajemnice bóstwa Chrystusowego / i przedwiecznego narodzenia jego»” ⁴⁴ .	Przy tobie przodkowanie w dzień możliwości twojej w jasnościach świętości. Z żywota przed jutrzrenką zrodziłem cię.	Początek – to jest Słowo wieczne zawsze z Tobą złączono. A to mówię Bóg Ociec do Syna według Jego człowieczeństwa. Tak się też rozumie ten trudny wierszyk. Mówi Bóg Ociec: mój miły Synu Jezu z Twoim człowieczeństwem zawsze jest złączon początek, to jest bóstwo Twoje, mój najmilszy Synu, a jest złączono dnia mocy Twej, to jest jakoś rychło stał się człowiekiem mocą Twoją i gdyś moc ukazywał czyniąc cuda, krzesząc martwe, i niemocne uzdrawiając. A też to bóstwo złączono z człowieczeństwem Twym i w jasności świętych, to jest po zmartwychwstaniu Twoim, gdyś uznał chwałę i jasność na się i na święte Twoje. O mój miły Synu, ja ciebie rodzę z żywota, to jest z istności mojej od wieków niż było słońce i wszystko stworzenie.

⁴¹ W taki sposób tekst hebrajski interpretuje Weiser 1984, 764–65; Ravasi 2007, 4:108. Także Ulrike Bail tłumaczy werset 4 w tym samym duchu: „Dein Volk steht freiwillig zu dir (ist Freiwilligkeit) am Tag deiner Stärke; in heiligem Schmuck aus dem Schoß der Morgenröte [ist – U.B.] dir der Tau deiner Jugend” (2003, 101).

⁴² Chrześcijańską hermeneutykę Ps 110 wraz z obszerną literaturą przedmiotu prezentuje Ravasi 2007, 4:163–70.

⁴³ Relacje pomiędzy Ps 110 i Listem do Hebrajczyków, który wywarł bardzo mocny wpływ na chrystologiczną interpretację, ukazuje m.in. Jordaán and Nel 2010, 229–40.

⁴⁴ Komentarz „d” do Ps 110,3.

w.	Jakub Paweł Radliński	Wulgata	Jakub Wujek (A)	Jakub Wujek (B)	Walenty Wróbel
4	Obiecał Pan i żałować tego nie będzie: Ty <i>jesteś Kapłanem na wieki, według porządku Melchisedecha.</i>	Iuravit Dominus et non paenitebit eum: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.	„Bo którzy więcej jest kapłanem Boga najwyższego, jako Pan nasz Jezus Chrystus? Który ofiarę Bogu Ojcu ofiarował: to jest chleb i wino, zwłaszcza ciało i krew swoje” ⁴⁵ .	Przysiągł Pan, a nie będzie mu żal: ty jesteś kapłanem na wieki według porządku Melchisedechowego.	Albowiem jako Melchisedech, który był i król i kapłan, ofiarował Panu Bogu chleb i wino, tak też ta była figura, iż Pan Jezus miał sam siebie ofiarować pod osobą wina i chleba.

Źródło: opracowanie własne.

Kolejny tekst umieszczony w księdze brackiej to Ps 20(19). Ma on charakter modlitwy za króla (Jüngling 2000, 693)⁴⁶. Jednak to nie król jest postacią główną. Na pierwszym planie znajduje się Bóg JHWH. Chociaż Jego imię nie pojawia się wprost w tekście, to ewidentnie JHWH jest adresatem prośb wypowiedzianych przez psalmistę oraz tym, który „posyła pomoc” (w. 3). Od Niego zależy powodzenie misji wojennej władcy. Modlitwie psalmisty towarzyszy zaangażowanie samego króla, które wyraża się m.in. w składaniu ofiar. Efektem tego współdziałania jest profetyczna obietnica ocalenia (zbawienia) króla – mesjasza (w. 7: *‘attâ yāda ‘tî kî hōšîa ‘ yhwh m^cšîhō*), która w chrześcijaństwie została zinterpretowana jako zapowiedź dzieła Chrystusa, a zwłaszcza Jego ofiary złożonej na krzyżu. Jezus na Golgocie stoczył ostateczną walkę z szatanem i pokonał go dzięki temu, że był namaszczone Duchem Świętym (Łk 4,18). Zestawienie postaci króla z Ps 20 z osobą Jezusa Chrystusa pozwalało pisarzom chrześcijańskim dokonywać parafrazy tekstu w kluczu chrystologicznym. Widać to w komentarzach Wróbla zamieszczonych w jego edycji Psalterza. Radliński wpisał się w tę tradycję. Bazując na łacińskim i polskim tłumaczeniu, wprowadził do Ps 20 własne interpolacje chrystologiczne. Dzięki temu starotestamentowy hymn wojсковy zamienił w medytację o Chrystusie Kapłanie, który złożył swoje życie na ofiarę całopalną i przez to stał się Mesjaszem i Królem nowego ludu Bożego (zob. tabela 4).

Tabela 4. Psalm 20(19) – zestawienie wariantów

w.	Jakub Paweł Radliński	Wulgata	Jakub Wujek (B)	Walenty Wróbel
4	Pamiętny niech będzie na wszelką ofiarę twoję <i>Kapłańską</i> i ofiara twoja niech będzie obfita.	Memor sit omnis sacrificii tui et holocaustum tuum pingue fiat.	Niechaj pomni na wszelką ofiarę twoję a całopalenie twoje niech tłuste będzie.	Ofiara twoja – to jest miły Jezu. Niechaj więc Pan Bóg Ociesz Twój pamięta na Twoją ofiarę, gdy się za nas wszystkich na krzyżu ofiarujesz [...].

⁴⁵ Komentarz „d” do Ps 110,3.

⁴⁶ Ravasi (1981, 1:371) określa go mianem królewskiego hymnu wojkowego (*Inno militare regale*).

w.	Jakub Paweł Radliński	Wulgata	Jakub Wujek (B)	Walenty Wróbel
7	Niechaj wypełni Pan wszystkie prośby twoje; teraz poznałem, ponieważ wyba- wił Pan Chrystusa, to jest <i>Pomazańca swego i Kapłana</i> . Wysłuchała go z Nieba Świę- tego swego, w mocarstwach zbawienie prawicy jego.	Impleat Dominus omnes petitiones tuas; nunc cognovi quoniam salvum fecit Dominus Christum suum. Exau- diet illum de caelo sanc- to suo, in potentatibus salus dexteræ eius.	Niechaj wypełni Pan wszystkie prośby twoje. Terazem poznał, iż Pan zbawił pomazańca swego, zbawienie w siłach prawicy jego.	<i>Tłumaczenie:</i> Terazem poznał, iż Pan Bóg zbawi Chrystusa swego. <i>Komentarz:</i> Terazem poznał – duchem prorockim; iż zbawi Pan Bóg – to jest, gdy Jego po śmierci z martwych wskrzesi.

Źródło: opracowanie własne.

Po Ps 20 w księdze brackiej został zamieszczony Ps 45(44). Jest to pieśń z gatunku hymnów pochwalnych na cześć króla i jego małżonki. Psalm ten od starożytności był interpretowany w chrześcijaństwie w kluczu mesjańskim. Przyczyną takiej reлектury jest naszkicowany w nim portret władcy, który otrzymał „wszystkie ideały teokra-
tyczne i monarchiczne” (Ravasi 2007, 2:240). Psalm 45 został wykorzystany przez autora Listu do Hebrajczyków (1,8–9), który na jego podstawie uzasadnia panowa-
nie Chrystusa Króla nad całym światem widzialnym i niewidzialnym (Attridge 2004, 202), a także ukazuje zbawczy i eschatologiczny wymiar ofiary paschalnej Chrystusa Kapłana złożonej na krzyżu⁴⁷. Radliński wykorzystał te dwa motywy, nadając całemu poematowi wymiar chrystocentryczny. W swojej interpretacji nie był oryginalny. Świadczy o tym komentarz do psalmu Wujka zamieszczony w pierwszym wydaniu jego przekładu Psalterza. Tym jednak, co charakteryzuje wersję Radlińskiego, jest radykalizm w stosowaniu kryterium chrystologicznego w odniesieniu do psalmów królewskich oraz akcentowanie kapłaństwa Chrystusa (zob. tabela 5).

Tabela 5. Psalm 45(44) – zestawienie wariantów

w.	Jakub Paweł Radliński	Wulgata	Jakub Wujek (A)	Jakub Wujek (B)	Walenty Wróbel
2a	Wydało Serce moje słowo dobre, poświęcam ja sprawy moje Królowi i Kapłanowi Chrystusowi Panu.	Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi.	„Ten Psalm nie o Salomonie, ale o Mesjaszu mówi” ⁴⁸ .	Wydało serce moje słowo dobre, opowia- dam ja czyny moje królowi.	Mówi to Bóg Ociec. Słowo moje – to jest: ja rodzę od wieków z mej istności boskiej Słowo, to jest Syna mego. Uczynki moje, to jest wszystko stworzenie, którym przezeń stworzył. A przez króla rozumie Syna swego, Pana Jezusa.

⁴⁷ Wymiar eschatologiczny jest obecny w wyrażeniu „znienawidziłeś nieprawość” (Hbr 1,9: μισησας ἀνομίαν). Według Ravasio (2007, 2:252) termin „anomia” ma charakter eschatologiczny.

⁴⁸ Zob. komentarz do Ps 44.

w.	Jakub Paweł Radliński	Wulgata	Jakub Wujek (A)	Jakub Wujek (B)	Walenty Wróbel
5	Ozdobą Twoją i pięknoscią Twoją: przypilnuj tego, <i>abyś zbawił Naród ludzki, szczęśliwie postępuj i Króluj.</i>	Specie tua et pulchritudine tua et intende, prospere procedet et regna,	–	Z sličnością twoją i z pięknoscią twoją naciągni, fortunnie postępuj i króluj...	Szczęśliwie – to jest na szczęście zboru krześciańskiego.
6	Strzały Twoje <i>Ewangelii bardzo ostre i przenikające</i> , i dlatego poddadzą się narody; i te strzały w serca samych nieprzyjaciół <i>Chrystusa Króla przenikną.</i>	Sagittae tuae acutae, populi sub te cadent, in corda inimicorum regis.	–	Strzały twoje ostre, narody pod cię upadną, w serca nieprzyjaciół królewskich.	Strzałki – to jest kazanie apostołów Twych.
7	Tron Twój, Boże, na wieki wieków; różga rządu, różga Państwa Twego.	Sedes tua, Deus, in saeculum saeculi; virga directionis virga regni tui.	–	Stolica twoja, Boże, na wieki wieków, łaska prawości, łaska królestwa twego.	Na którymeś posadzon od Boga Otcza ku sążdeniu.
8	Pokochałeś sprawiedliwość i nienawidziłeś nieprawość, dlatego namazał Cię BÓG <i>Kapłanem i Królem</i> , BÓG Twój olejem radości, nad współuczestników Twoich.	Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus, oleo laetitiae prae consortibus tuis.	„Bo Chrystusa Boga pomazał Bóg, Ojciec Jego, olejkiem wesela, to jest Duchem Ś[więtym] albo pomazaniem Ducha Ś[więtego], aby był Królem i Kapłanem naszym” ⁴⁹ .	Umiłowałeś sprawiedliwość, a nienawidziałeś nieprawości, przeto cię pomazał, Boże, Bóg twój olejkiem wesela nad uczestniki twoje.	To jest Bóg Otec ciebie Boże Synu, Panie Jezu, pomazał olejem weszołości to jest Duchem Świątym który uwesela i pociesza dusze.
13	I Córki Tyru przez różnedy przepraszać Cię będą; wszyscy bogacze pospółstwa.	Et: filiae Tyri in muneribus vultum tuum deprecabuntur: omnes divites plebis.	–	I córki Tyru z upominkami obliczu twemu będą się modlić, wszyscy bogaci z ludzi.	O mój miły Synu Mesjaszu, tako szcześnie położie Twe królestwo i wiara po świecie, iż też i bogaczi będą żądać Twe oblicze widzieć.
15b	Przyprowadzone będą po niej Królowi Chrystusowi <i>Panny niewinne</i> pobliskie jej ofiarowane będą Tobie.	Adducentur regi virgines post eam, proximae eius, afferentur tibi.	–	Przywiodą królowi panny za nią, przyniosą do ciebie bliskie jej.	–
16	Ofiarowane będą w radości i w weselu; przyprowadzone będą do Kościoła <i>Króla Chrystusa i Kapłana.</i>	Afferentur in laetitia et exultatione, adducentur in templum regis.	–	Przyniosą je z weselem i z radością, przyniosą je do kościoła królewskiego.	–

Źródło: opracowanie własne.

⁴⁹ Komentarz „c” do Ps 44,8.

2. Edycja psalmów w dziele Jakuba Pawła Radlińskiego na tle ksiąg innych bractw kapłańskich

Księgi brackie należą do druków rzadkich. Niektóre zostały odkryte na potrzeby tego artykułu w zaledwie jednym egzemplarzu. Niewiele z nich zostało odnotowanych w *Bibliografii polskiej* (Estreicher et al. 1891–). Te, które nawet zostały odnotowane, są często błędnie opisywane. Błędy dotyczą niewłaściwego określenia autora albo świadczą o braku zaangażowania na rzecz wskazania twórcy dzieła. Część starodruków znana jedynie z literatury przedmiotu nie została odnaleziona. Często w bibliotekach, które podawano jako miejsca ich przechowywania, nie można aktualnie ich zlokalizować. Skomplikowane identyfikowanie tej grupy druków zasługuje na odrębny artykuł⁵⁰. Jeden ze starodruków (zachowany w Bibliotece Raczyńskich) okazał się drukiem ulotnym składającym się z pojedynczej strony, a w związku z tym nieprzydatnym do zaplanowanych analiz porównawczych (*Pactum*, n.d., 2°). Na potrzeby niniejszych badań zostanie przeprowadzona praca porównawcza nad dotychczas odnalezionymi starodrukami. Podjęta kwerenda archiwalna pozwala ocenić krytycznie edycję psalmów Radlińskiego zawartych w księdze brackiej w świetle innych tego typu dzieł.

2.1. Księgi dla bractw kapłańskich na terenie Małopolski

Posiadamy trzy starodruki bractwa kapłańskiego w Pilźnie, które leżało w granicach ówczesnej diecezji krakowskiej. Ksiądz Gabriel Węgrzynowicz w 1679 roku wydał pierwszy druk w języku łacińskim (Węgrzynowicz 1679, 2°). Zachował się on w czternastu egzemplarzach m.in. w Bibliotece Jagiellońskiej oraz Ossolineum. Księga została podzielona na dwie części: w pierwszej zostały umieszczone rozważania teologiczne o bractwie kapłańskim, w drugiej teksty prawne dotyczące bractwa (dokumenty władz diecezji krakowskiej oraz dokumenty odpustowe wydane w Rzymie). W pierwszym wydaniu księga nie zawierała modlitw. Wydanie drugie zostało opracowane w języku polskim i wydrukowane w 1680 roku (Węgrzynowicz 1680, 8°). Starodruk ten zachował się w co najmniej pięciu egzemplarzach: w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, Ossolineum, Bibliotece Klasztoru Norbertanek w Imbramowicach, Bibliotece Narodowej oraz Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu. To wydanie zostało nieco uproszczone w części pierwszej, do której zostały włączone skrócone wiadomości o bractwie, będące streszczeniem dokumentów prawnych stanowiących w pierwszym wydaniu drugą część księgi. W konsekwencji do drugiej części dzieła w jego drugim wydaniu autor włączył modlitwy za umierających i zmarłych. Kierunek ewolucji doprowadził do rozbudowy części dewocyjnej. Po 78 latach od pierwszego wydania powstała trzecia księga dla bractwa pilzneńskiego

⁵⁰ Przykładowe nieodnalezione starodruki: *Bractwo* 1756, 8°; Zieliński 1719, 16°.

(Paulusiński [1756 or 1757], 8°). Zachowany egzemplarz znajduje się w Bibliotece Głównej oo. Franciszkanów Reformatów w Krakowie. Jej autorem był ówczesny senior bractwa, doktor filozofii ks. Antoni Józef Paulusiński, a jednocześnie proboszcz w Dobrkowie (Szczepaniak 2008a, 145; 2008b, 223, 227, 280). Jej pierwsza część została oparta na drugim wydaniu księgi brackiej Węgrzynowicza i zawiera rozważania teologiczne o bractwie kapłańskim. Część druga to zbiór modlitw, ale różnych od kolekcji zamieszczonej w drugim wydaniu Węgrzynowicza. U Paulusińskiego są to modlitwy poranne i wieczorne, modlitwy przed spowiedzią, godzinki o Męce Pańskiej, litanie o Męce Pańskiej, modlitwy św. Brygidy i medytacje o Męce Pańskiej, modlitwy o dobrą śmierć, modlitwy do Matki Bożej Bolesnej, a w końcowej części różne modlitwy do świętych. Większość tekstów dotyczy pobożności pasyjnej. Jest to oryginalny rys, który do duchowości kapłańskiej w Pilźnie wprowadził Paulusiński. Ponadto dobra śmierć została przez niego ukazana w kontekście Męki Pańskiej i kultu Matki Bożej Bolesnej. Księgi brackie z Pilzna powstały na terenie diecezji krakowskiej w niewielkiej odległości od Krakowa i miejscowego uniwersytetu. Zapewne to było przyczyną ich walorów teologicznych.

2.2. Księgi dla bractw kapłańskich na terenie Wielkopolski

Znane XVII-wieczne księgi z terenu Wielkopolski posiadały nieobecną w Małopolsce prawidłowość drukowania składu personalnego bractwa. Tym, co je łączy, jest barokowa ewolucja w kierunku wanitatywnym. Ksiądz Stanisław Alojzy Ciołek Zieliński, proboszcz bieżdrowski i jednocześnie dziekan lwówecki, wydał w 1703 roku księgę bracką duchowieństwa dekanatów Grodzisk, Zbąszyń i Lwówek, wchodzących w skład archidiakonatu śremskiego na terenie diecezji poznańskiej (Zieliński 1703, 4°). Zachowany egzemplarz znajduje się w Archiwum Archidiecezji Poznańskiej. Treść księgi zawiera ody do cudownego krzyża w Bieżdrowie, rozprawkę na temat istoty bractwa kapłańskiego, statuty oraz rozważania o śmierci (w tym rozważania podzielone na siedem dni tygodnia), w których występują m.in. cytaty z poezji Kochanowskiego. W rozważaniach końcowych znalazły się odniesienia do Męki Pańskiej i kultu Matki Bożej Bolesnej. Po rozważaniach zamieszczono obszerny wykaz członków bractwa, w tym zakonników i osób świeckich. Na końcu został jeszcze zaprezentowany wzór testamentu kapłańskiego. Kolejne wydanie tej księgi miało miejsce w 1713 roku (Zieliński 1713, 8°). Zachowany egzemplarz znajduje się w Bibliotece oo. Paulinów w Krakowie Na Skałce. Wydanie to niewiele różni się od wcześniejszych. Zmiany polegają m.in. na usunięciu ody do krucyfiksu bieżdrowskiego i dodaniu modlitw do św. Weroniki oraz św. Augustyna. Ponadto modlitwa do św. Barbary zyskała większe dostosowanie do modlitw brewiarzowych.

Kolejny przykład to księga bractwa kapłańskiego w dekanacie krobskim na terenie diecezji poznańskiej, którą opracował ks. Stanisław Żarnowiecki ([1789], 4°). Zachowały się dwa egzemplarze starodruku w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu

oraz w Bibliotece Kórnickiej. Druk zawiera edycję statutów bractwa i wykaz członków, a na końcu modlitwy za żywych i zmarłych członków. Największą część druku zajmują rozważania o śmierci podzielone na 31 dni miesiąca. Medytacje nazywane przez autora „uwagami” są tematycznymi rozważaniami o poszczególnych aspektach śmierci. Autor posługuje się w argumentacji cytatami biblijnymi.

Tematyka przygotowania do śmierci była dominująca w księdze wieluńskiego bractwa kapłańskiego z terenu archidiecezji gnieźnieńskiej. Obecnie dysponujemy kolejnym wydaniem księgi (co najmniej piątym)⁵¹. Zachowany egzemplarz znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Wstępna część starodruku obejmuje pouczenia. Posiadają one ciekawą formę rozbudowanych definicji streszczeń i odnoszą się do informacji o istocie organizacji oraz sensie przynależności do niej osób duchownych i świeckich. Następnie w księdze znalazł się opis odpustów oraz dokumentów papieskich i diecezjalnych na temat odpustów. Największą całością treściową starodruku jest część poświęcona przygotowaniu do śmierci. Zawiera ona *Litanie loretańską do Najświętszej Marii Panny*, Ps 129 (*Z głębokości wołam do Ciebie Panie*), rozważanie mające na celu zmniejszenie lęku przed śmiercią, pytania jakie należy stawiać umierającemu, aklamacje wypowiadane przez umierającego do Anioła Stróża, modlitwę o skrucę, modlitwę przed krucyfiksem, modlitwę przed Bogiem *Nie pogardzaj mną o Ojciec niebieski* oraz specjalną modlitwę skierowaną do Matki Bożej.

Z terenu diecezji gnieźnieńskiej pochodzi księga bracka dla dekanatów Gniezno, Żnin i Łekno (Szczepański 1754, 4°). Zachowany egzemplarz występuje w Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu. Autor księgi ks. Wojciech Szczepański był kanonikiem w kolegiacie św. Grzegorza w Gnieźnie, dziekanem w Łeknie oraz proboszczem w Szubinie. W jej początkowej części znalazła się rozprawa w języku łacińskim na temat godności chrześcijanina jako dziedzica królestwa Bożego. Następnie rozprawę tę zamieszczono w języku polskim, a w dalszej części dzieła Szczepański umieścił podzieloną na rozdziały rozprawę o wanitatywnym aspekcie życia ludzkiego, nieuchronności śmierci i konieczności przygotowania się do niej. Zawarte w tekście aspekty teologiczne stanowią uzasadnienie dla istnienia bractwa kapłańskiego. Ta część przetłumaczona oraz wydana w języku polskim została opatrzona różnymi wzwzaniami do członków bractwa. Świadczy to o zastosowaniu kaznodziejskim polskiego tłumaczenia. Zbiór w języku polskim jest swobodnym tłumaczeniem mocno przeredagowanym koncepcyjnie. Ponadto w końcowej części zostały przytoczone w języku polskim punkty na temat bractwa kapłańskiego autorstwa św. Karola Borromeusza. Obok cennych aspektów teologicznych księga zawiera wykazy duchownych i świeckich członków bractwa oraz zmarłych członków, jak również modlitwy za żyjących i za zmarłych. Po tych całościach następuje zbiór medytacji w języku polskim o rzeczach ostatecznych podzielony na siedem dni tygodnia, łaciński zbiór rozpraw teologicznych o kapłaństwie, obowiązkach kapłana i życiu ascetycznym. Ostatnia

⁵¹ Autor tekstu jest nieznanym: *Bractwo* 1786, 8°.

część starodruku to zbiór informacji na temat siedmiu sakramentów. W argumentacji Szczepański posługuje się tekstami z Pisma Świętego i ojców Kościoła oraz przytacza stanowiska teologów chrześcijańskich.

Z terenu archidiecezji gnieźnieńskiej pochodzi starodruk z 1762 roku dotyczący trzech spośród ośmiu dekanatów archidiakonu śremskiego – Koźmina, Nowego Miasta oraz Borka (Przybylski 1762). Zachowany egzemplarz znajduje się w Bibliotece Wyższego Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Warszawie. Księga ta zawiera statuty miejscowego bractwa kapłańskiego, modlitwy za zmarłych, w tym do Matki Bożej i św. Wawrzyńca jako patrona dusz czyścowych. Specyfiką tego dzieła są liczne wezwania do Imienia Jezus, rozważania o Imieniu Jezus oraz litanie do Imienia Jezus. Znalazły się w nim także treści pasyjne zatytułowane *Tres gratiarum actiones*. Teksty te zostały zaczerpnięte z twórczości bł. Mechtyldy i bł. Gertrudy. Dodano również modlitwy do Matki Bożej, Anioła Stróża, Michała Archanioła i św. Dyzmy. Specyficznym elementem tych modlitw jest całość tekstu zawierająca uwielbienie Najświętszego Sakramentu. Końcowa część to wykaz członków bractwa. Ten starodruk jest ewenementem koncepcyjnym. Oryginalność świadczy o warsztacie autora – ks. Sebastiana Józefa Przybylskiego.

Pod koniec epoki staropolskiej i po rozbiorach Polski księgi brackie na terenie Wielkopolski ulegały uproszczeniu. Zubożenie polegało na ograniczeniu się do części urzędowej podającej wykaz członków. Zaniedbywano część kształceniową, zmniejszając do rozmiarów śladowych rozważania. Ksiądz Franciszek Grochowski (1777, 8°) wydał księgę bractwa kapłańskiego trzech archidiakonatów diecezji poznańskiej – Poznania, Śremskiego i Pszczewa⁵². Wartość tego druku polega na obszernym wykazie członków. Ponadto dodano krótkie modlitwy za zmarłych. Informacje o istocie bractwa są bardzo skromne i można je znaleźć we wstępie oraz w uroczystym akcie zatytułowanym *Declaratio pacti philadelphici*. Grochowski pominął zwykłą i obowiązkową edycję statutów. Główną treść księgi stanowi wspomniany wykaz członków, cenny z punktu widzenia historycznego. Część formacyjna została zredukowana do modlitw za zmarłych i niewielkich uwag o śmierci.

Podobnie skromne elementy teologiczne znajdują się w księdze brackiej z 1801 roku, którą odnalazł i wydał ks. Łukasz Krucki (2014, 67–99). Księga ta została dedykowana bractwu kapłańskiemu z pięciu dekanatów archidiecezji gnieźnieńskiej. Jej zasadniczą treść stanowi obszerny i cenny wykaz członków, który poprzedza edycja statutów. W końcowej części druku zamieszczono rozważania na temat dobrej śmierci. Jest to zbiór cytatów z Pisma Świętego o nieuchronności śmierci wraz z medytacją przygotowująca na ten szczególny moment, zachęty do modlitwy za zmarłych oraz teksty tychże modlitw. Podobna prawidłowość występuje w drugim wydaniu księgi krobskiej z 1808 roku według schematu wypracowanego przez Żarnowieckiego (1808, 4°). W nowej edycji uaktualniono spis członków i dodano wykaz

⁵² Druk został wydany współcześnie: Weiss 2003, 97–125.

zmarłych od ostatniego spisu zamieszczonego w wydaniu z 1789 roku. Z pierwszego wydania zachowano modlitwy za zmarłych, ale wyłączono to, co stanowiło główną część pierwszego wydania, a mianowicie rozważania na temat dobrej śmierci.

2.3. Oryginalność dzieła Jakuba Pawła Radlińskiego na tle innych ksiąg brackich

Na tle przeanalizowanych ksiąg brackich ukazuje się wartość edycji psalmów Radlińskiego. W duchowości brackiej dominowała tematyka wanitatywna. Zdarzały się oczywiście inne treści ważne z punktu widzenia ascetyki kapłańskiej, co pokazuje księga bracka Przybylskiego (1762). Kult Imienia Jezus łączony z uwielbieniem Najświętszego Sakramentu stanowi pewnego rodzaju *votum separatum* z tematyki wanitatywnej. Ponadto jego cechą charakterystyczną jest bezpośrednie zwracanie się kapłana do Jezusa, a nie medytacja nad Jego naturą i godnością, jak to ma miejsce w dziele Radlińskiego. Jest jeszcze jeden ważny aspekt, który sytuuje *Tron królewski* na innym poziomie w porównaniu z księgami brackimi powstałymi od XVII do XIX wieku. Analizując dostępne źródła, można zauważyć, że poza Radlińskim żaden autor dzieł dewocyjnych nie zaproponował rozważań o kapłaństwie, opierając się na psalmach w interpretacji chrystologicznej. Odnosi się to zarówno do tekstów o charakterze rozpraw, jak i do tekstów medytacyjnych. Autorzy ksiąg pisanych dla bractw kapłańskich, jeżeli korzystali z Pisma Świętego, to ograniczali się jedynie do cytowania fragmentów potrzebnych do argumentacji teologicznej. Tym, co może wyjaśniać styl księgi brackiej Radlińskiego, jest jego warsztat teologiczny i biblijny. Ponieważ miał dostęp do dzieł wybitnych pisarzy chrześcijańskich oraz potrafił analizować teksty biblijne, do medytacji psalmów zastosował kryterium chrystologiczne, znane w Kościele już od starożytności. Jednocześnie pokazał, w jaki sposób duchowni mogą korzystać z Psalterza dla osobistej formacji duchowej⁵³.

3. *Tron królewski* w służbie sakramentu kapłaństwa

Na strukturę i treść dzieła Radlińskiego duży wpływ wywarły wydarzenia w Kościele katolickim, które bezpośrednio poprzedziły czas jego działalności, a szczególnie ustalenia Soboru Trydenckiego dotyczące tworzenia w diecezjach seminariów duchownych. Konsekwencją powstania ośrodków kształcenia dla kandydatów do stanu

⁵³ Do bractwa zasadniczo należały osoby reprezentujące stan duchowny. Jednak istniała możliwość przynależności także osób świeckich. Píše o tym wyraźnie sam Radliński: „A lubo do Bractwa Kapłańskiego przyjmowani bywają więc nie tylko sami Kapłani, ale i osoby świeckie” (1735, 33). Członkowie świeccy mieli własne zadania i powinności, o czym także Radliński (1735, 31, 33) informuje w księdze brackiej.

kapłańskiego było lepsze przygotowanie teologiczne. To z kolei umożliwiało wprowadzanie nowych form rozwoju duchowego prezbiterów.

3.1. Adoracja Chrystusa Kapłana w formacji seminaryjnej i kapłańskiej po Soborze Trydenckim

Znaczenie reform Soboru Trydenckiego bardzo dobrze zrozumiał św. Wincenty a Paulo (zm. 1660). Dlatego jednym z najważniejszych zadań, które wyznaczył powołanemu do istnienia w 1625 roku Zgromadzeniu Księży Misjonarzy, było zaangażowanie w prowadzenie formacji seminaryjnej. Początkowo działalność zgromadzenia ograniczała się do terytorium dzisiejszej Francji, ale z czasem Księża Misjonarze dotarli do innych państw, w tym do Polski⁵⁴. W połowie XVIII wieku prowadzili oni aż 18 seminariów duchownych na terenie Rzeczypospolitej, co stanowiło połowę spośród wszystkich istniejących (Rospond 2012, 7–26). W seminariach ważne było umiejętne połączenie właściwej formacji intelektualnej z duchową. Wincenty a Paulo zabiegał o kształtowanie duchowości kapłańskiej zorientowanej wokół adoracji Jezusa Chrystusa, Jedyne go i Najwyższego Kapłana⁵⁵. W bibliotece Wyższego Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie, które od 1714 roku było prowadzone przez Księży Misjonarzy, zachował się tekst modlitwy, w którym widać, jak ważnym elementem duchowości kapłańskiej była ofiarność na wzór Chrystusa:

Wiem dobrze, o Boże mój, iż przyjdzie kiedyś umrzeć, a podobno niedługo. O, jak miła rzecz człowiekowi natenczas będzie pamiętać na to, żem Tobie, póki zdrowie służyło, dobrze i wiernie służył; póki tedy żyć będę, chcę wiernie służyć, abym szczęśliwie umarł, a Ciebie Boga Stworzyciela mojego w chwale niebieskiej na wieki oglądał (ASL, *Modlitewnik*, Rps 326, k. 7–9).

Po Soborze Trydenckim w Kościele katolickim podjęto wysiłki, by kapłaństwu sakramentalnemu nadać właściwą głębię poprzez ukazanie jego ontycznej jedności z kapłaństwem Chrystusa⁵⁶. Ważną rolę w tym zadaniu odegrał kard. Stanisław

⁵⁴ Księża Misjonarze trafili do Polski w 1651 roku za sprawą królowej Ludwiki Marii Gonzagi.

⁵⁵ Warto zauważyć, że św. Wincenty a Paulo podejmując dzieło odnowy Kościoła w duchu Soboru Trydenckiego, był czynnym kontynuatorem idei kapłaństwa, które kształtowało się w tzw. szkole francuskich odnowicieli kapłańskiej duchowości. Należeli do niej m.in. kard. Pierre de Bérulle, Charles de Condren, Jean-Jacques Olier oraz św. Jan Eudes. Paul Cochois, badacz dokonań de Bérulle, tak oto komentuje jego ideę nowej wizji kapłaństwa: „Poprzez kapłaństwo Chrystusa przyoblekamy się w Osobę Chrystusa i działamy w Jego imię [...]. Realizuje się w ten sposób cudowne wchłonięcie naszej osoby w osobę Chrystusa, tak że dokonujemy cudownych dzieł Chrystusa” (Cochois 1963, 129; tł. J.P.). Wydaje się, że św. Wincenty nie starał się pojmować tak bardzo mistycznie powołania i realizacji misji kapłańskiej. Jednak on także akcentował potrzebę zapatrzenia się w Chrystusa, który uniżył się poprzez swoje wcielenie, dając w ten sposób przykład adoracji Ojca (Coste 1923, 9:392; tł. J.P.).

⁵⁶ Wyraźnie akcentują tę prawdę ustalenia Soboru Trydenckiego. Ojcowie soborowi podkreślają bowiem, że „Ofiara i kapłaństwo z Bożego zrządzenia są ze sobą złączone [...]. W Nowym Przemyśle Kościół

Hozjusz, biskup warmiński, a równocześnie zagorzały przeciwnik reformacji. W jednym ze swoich dzieł *Confessio fidei* Hozjusz zauważył, że władzę uświęcania ludzi mają tylko ci, którzy uczestniczą w kapłaństwie sakramentalnym. Takiej władzy nie posiadają osoby świeckie, nawet cesarze (Hozjusz 1584, 1:40)⁵⁷. Hozjusz podkreślał godność każdego kapłana, której źródłem jest Jezus Chrystus. Wskutek tego ofiara składana przez prezbitera podczas Mszy Świętej jest tą samą, którą złożył Chrystus jako Najwyższy Kapłan. Tym, co je łączy, są słowa konsekracji i dar ofiarny (Hozjusz 1584, 1:184). Hozjusz zaznaczał, że skoro prezbiter jest ontycznie złączony z Jezusem Chrystusem, Najwyższym Kapłanem, to „pełni swą misję za Chrystusa jako Głowę Mistycznego Ciała” (1:337). Wszelka bowiem moc i skuteczność posługi kapłańskiej zależą od „wiekuistego i nieśmiertelnego Pana” (1:337). Ponadto z tej racji, że prezbiterzy pełnią posługę w imię Jezusa Chrystusa, który, składając swoją ofiarę na krzyżu, pojednał ludzi z Bogiem, Hozjusz nazywał ich „ministrami pojednania” (1:337).

3.2. Tron królewski jako dzieło podkreślające wartość sakramentu kapłaństwa oraz uświęcenia samych kapłanów

Zainicjowane w XVII wieku bractwa kapłańskie, będące albo reaktywacją dawnych, albo nowo powstałe, stanowiły owoc Soboru Trydenckiego. Ich zadaniem było ożywienie i pogłębienie życia wewnętrznego duchownych, a nadrzędnym celem uczczenie kapłaństwa Jezusa Chrystusa⁵⁸. Radliński w *Tronie królewskim* pisze: „Tytuł tedy Bractwa Kapłańskiego jest Najwyższy, i Najpierwszy w Nowym Testamencie Kapłan Chrystus Jezus, który bowiem z dobroci swojej postanowił, fundował, i erygował Bractwo Kapłańskie” (1735, 13). Tym samym wyraźnie sugeruje potrzebę dowartościowania etosu prezbiterów oraz samego sakramentu kapłaństwa, który w pewnym sensie został poniżony i zredukowany przez reformację. Ponadto podkreśla, że istotą Bractwa jest „miłość prawdziwa”, którą należy

katolicki otrzymał z ustanowienia Pana widzialną świętą ofiarę Eucharystii to trzeba także wyznawać, że jest w nim nowe, widzialne i zewnętrzne kapłaństwo” (Bokwa 2007, 541). Kontynuując przywołaną prawdę o kapłaństwie sakramentalnym, w dalszej części postanowień soborowych czytamy, iż „Pismo św. wykazuje i Tradycja Kościoła zawsze uczyła [kan. 1], że jest ono ustanowione przez samego Pana, Zbawiciela naszego [kan. 3], oraz że Apostołowie i ich następcy w kapłaństwie otrzymali władzę konsekracji, ofiarowania i podawania Ciała i Krwi Jego, jak również odpuszczania i zatrzymywania grzechów” (Bokwa 2007, 541).

⁵⁷ Por. Misiurek 1994, 91–93.

⁵⁸ Trzeba zaznaczyć, że organizacje skupiające i służące rozwojowi i ugruntowywaniu duchowości kapłanów diecezjalnych istniały w Kościele już od połowy IX wieku. Ich powstanie i rozwój wynikał z troski (duchowej i materialnej) o formację członków, a po śmierci dawał gwarancję modlitwy całej wspólnoty. Pierwsze bractwa powstawały na terenie Galii, później także dzisiejszych Niemiec oraz w Rzymie. Renesans w powoływaniu nowych bractw związany był głównie z reformą Kościoła, zapoczątkowaną przez Sobór Trydencki, oraz działalnością jej wielkiego zwolennika, Karola Boromeusza, który w 1578 roku w Mediolanie założył Bractwo św. Ambrożego. Por. Kuźmiak 2000, 704–9.

okazywać Jezusowi Chrystusowi, Jedynemu i Najwyższemu Kapłanowi. Ten aspekt duchowości stanowi „szczególny tytuł” (*titulus specificativus*) Bractwa Kapłańskiego (Radliński 1735, 17)⁵⁹. Bezpośrednia relacja do Chrystusa Kapłana miała w zamyśle Radlińskiego wyróżniać i zarazem odróżniać członków Bractwa od innych istniejących w tym czasie bractw, takich jak Bractwo Przemienienia Pańskiego czy Bractwo Grobu Chrystusa (Radliński 1735, 17)⁶⁰. Poza podstawowym odniesieniem do Jezusa Chrystusa, Najwyższego Kapłana, duchowni należący do Bractwa mieli także pielęgnować nabożeństwo do Najświętszej Maryi Panny, którą obrali sobie jako „osobliwą Opiekunkę, Protektorkę, Obrończynię” (Radliński 1735, 23). Ten rys duchowości wynikał przede wszystkim z roli Maryi jako „Matki Najwyższego Kapłana” (Radliński 1735, 24).

Każda duchowość, w tym także duchowość Bractwa Kapłańskiego, dla osiągnięcia określonych celów wymaga zastosowania odpowiednich narzędzi⁶¹. Zgodnie z założeniami, o których pisze Radliński, celem, który wyróżnia Bractwo Kapłańskie, jest ćwiczenie się w cnotach, a wśród nich najwyższą jest „adoracja, cześć i uszanowanie Najwyższego Kapłaństwa Chrystusowego” (Radliński 1735, 25). Osiągnięciu takiej predyspozycji duchowej miały służyć stosowne modlitwy, do których Radliński zaliczał „Godzinki, Koronkę, Psalmy i Litanię o Najwyższym Kapłaństwie Chrystusowym” (1735, 26). W czasach po Soborze Trydenckim adorowanie Jezusa Chrystusa jako Najwyższego Kapłana Nowego Testamentu było wymownym znakiem kapłańskiego etosu. Radliński był przekonany, że wysoki status Bractwa Kapłańskiego oraz jego członków wpływa z ich szczególnej relacji do Jezusa Chrystusa „Zbawiciela i Odkupiciela całego świata”, którego prepozyt miechowski określa „Głową Bractwa” (Radliński 1735, 31).

W formacji duchowej członków Bractwa szczególnie miały pomagać regularne spotkania. Zgodnie z przyjętym regulaminem odbywały się one raz na kwartał w dekanatach, do których przynależeli prezbiterzy. Istotny element spotkań stanowiła wspólna recytacja liturgii godzin (nieszporów) albo *Officium Defunctorum* za zmarłych „fundatorów, Dobrodziejów” oraz „Braci i Sióstr”, którzy przynależeli do Bractwa (Radliński 1735, 33). Następnego dnia prezbiterzy celebrowali Mszę Świętą według określonego porządku oraz pełnili posługę w konfesjonale

⁵⁹ W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że Radliński znał i zapewne doceniał dokonania kard. Hozjusza, którego przywołuje dla potwierdzenia swojej wizji kapłaństwa (Radliński 1735, 32). Hozjusz bowiem także zaznacza, że rolą prezbitera jest prawdziwa miłość do Chrystusa „Jedynego Kapłana Nowego Przymierza”. Tego rodzaju relacja miłości winna być traktowana jako podstawowy cel życia każdego prezbitera.

⁶⁰ Warto zauważyć, że Radliński, jako członek zakonu, a także przełożony generalny bożogrobców, w swoim bogatym dorobku pisarskim poświęcił wiele miejsca duchowości zakonu, do którego przynależał. Pisze o tym Misiurek 2016, 33–44, 127–40.

⁶¹ Radliński zaznacza to bardzo wyraźnie, określając główne aspekty duchowości zakonu oraz wskazując środki, które mają służyć osiągnięciu doskonałości zakonnej. Zob. Popławski 2020, 321–27.

(Radliński 1735, 33)⁶². W ten sposób podkreślali swoje uczestnictwo w Kapłaństwie Chrystusa. Z racji przynależności do Bractwa duchowni posiadali szczególne przywileje przyznane prawem, które jeszcze bardziej wyrażały ich relację do Chrystusa, Najwyższego Kapłana. Jednym z nich była możliwość rozgrzeszania z przypadków zarezerwowanych biskupom. Innym bardzo cennym przywilejem była możliwość celebracji Mszy Świętej w domu chorego prezbitera. Dzięki temu – jak zaznacza Radliński – chory i cierpiący kapłan mógł złączyć się z ofiarą Najwyższego Kapłana Jezusa Chrystusa (Radliński 1735, 42).

W kształtowaniu duchowości członków Bractwa Kapłańskiego ważną rolę odgrywały także różne formy pobożności. Do najważniejszych Radliński (1735, 46–67) zalicza *Godzinki o świętym i Najwyższym Kapłaństwie Chrystusowym*. Godzinki zaproponowane w *Tronie królewskim* mają strukturę i podział analogiczne do *Godzinek ku czci Najświętszej Maryi Panny*, ale w centrum stawiają Osobę Jezusa Chrystusa jako Najwyższego Kapłana Nowego Testamentu⁶³. Kolejną ciekawą i oryginalną formą kształtującą duchowość członków Bractwa Kapłańskiego była zaproponowana przez Radlińskiego (1735, 92–100) litania *O świętym i Najwyższym Kapłaństwie Chrystusowym*. Zawiera ona 78 wezwań, spośród których wiele zostało zaczerpniętych czy inspirowanych tekstami biblijnymi (np. inwokacja *Jezu Kapłanie wywyższony nad Królów ziemskich*, której źródłem jest Ps 88,28). Niejako zwieńczeniem form medytacyjnych w modlitewniku Radlińskiego (1735, 83–92) są *Psalmy o Świętym i Najwyższym Kapłaństwie Chrystusowym*. Autor książki precyzyjnie wyselekcjonował utwory spośród psalmów królewskich tak, by na ich podstawie duchowni członkowie Bractwa mogli docenić wartość sakramentu kapłaństwa oraz znaleźć w nich paradygmat i wzór do naśladowania. Dzięki chrystologicznej interpretacji Radliński pozwolił prezbiterom zachwycić się udziałem w zbawczym dziele, które Bóg realizuje w świecie dzięki Najwyższemu Kapłaństwu Chrystusa. Jego panowanie nad mocami zła (zob. interpretację Ps 110[109],3, w której Radliński pisze o dominacji Chrystusa nad Lucyferem) uobecnia się zawsze, ilekroć duchowni sprawują oficjum, a jeszcze bardziej wtedy, gdy naśladowują cnoty swego Mistrza.

Pragnienia, które towarzyszyły Radlińskiemu przy przygotowaniu *Tronu królewskiego*, a także wówczas, gdy zdecydował się włączyć do swojego dzieła psalmy

⁶² Pierwsza Msza Święta winna być sprawowana o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny, druga – żałobna za fundatorów i dobrodziejów oraz członków Bractwa, natomiast trzecia winna być celebrowana jako wotywna o Duchu Świętym. Radliński wspomina także, że w tym samym czasie powinien być wystawiony Najświętszy Sakrament. Całość zaś, niczym swoistego rodzaju „duchowa klamra”, zamykała sprawowana Eucharystia o Najświętszym Sakramencie, by w ten sposób uczcić Jezusa Chrystusa Najwyższego Kapłana, który „sam ten sakrament ustanowił”.

⁶³ Radliński jest również autorem *Godzinek o Bożym Grobie*, które posiadają taką samą strukturę i podział na poszczególne części jak *Godzinki ku czci Najświętszej Maryi Panny*. Są one tematycznie osadzone w tekstach biblijnych, które autor chętnie wykorzystuje, aby podkreślić nie tylko symboliczne znaczenie Grobu Bożego, ale także jego duchowy wymiar i wartość. Zob. Popławski 2022, 55–63.

królewskie zawierające interpretacje chrystologiczne, odsłania modlitwa zapisana w księdze:

O Najwyższy Kapłanie, Jezu dobrotliwy Boże, Człowieku, Królu, zupełnie prawdziwy [...]. Przyjmijże woli naszej i serca ochotę, i w nas racz miłościwie tę sporządzić cnotę, abyśmy Cię Kapłanem wiernie wyznawali, i w Tobie ten charakter wiernie szanowali (Radliński 1735, 65).

Radliński jako prepozyt miechowski i generał bożogrobców, a jednocześnie dobry teolog i miłośnik Pisma Świętego wiedział, że drogą uświęcenia prezbiterów oraz dobrego przygotowania się do ostatecznego spotkania z Bogiem w tajemnicy śmierci jest pogłębianie komunii z Jezusem Chrystusem, Kapłanem i Królem. To przekonanie wyraził w antyfonie wieńczącej medytację nad tekstami psalmów:

[...] Jezus zaś że żyje na wieki, wieczne ma Kapłaństwo. I stąd zbawić może na wieki przystępujących przez siebie do Boga, zawsze żyjąc do przyczynienia się za nami (Radliński 1735, 91).

Zakończenie

Analiza treści książki brackiej Radlińskiego miała na celu ukazanie jej wartości teologicznej i oryginalności na tle innych tego typu edycji. Same książki brackie stanowią rzadkość w kulturze teologicznej. Do dzisiaj przetrwało zaledwie kilkanaście tego typu tekstów. Pośród nich *Tron królewski* jawi się jako dzieło przemyślane pod względem tematycznym, metodologicznym i pastoralnym. Kryterium chrystologiczne, które charakteryzuje przekład psalmów włączonych do książki, stanowi *Leitmotiv* całości. Można go określić jako kapłańską duchowość „adoracyjną”, która realizuje się w kontemplowaniu Jezusa Chrystusa, Jedyne i Najwyższego Kapłana, uobecnianiu Jego ofiary zbawczej oraz naśladowaniu Jego cnót i przymiotów. Trzeba zaznaczyć, że autorski przekład psalmów włączony do książki brackiej, będący efektem lektury profetycznej, jest zgodny z chrześcijańską hermeneutyką. Radliński posiadał odpowiedni warsztat potrzebny do przeprowadzenia pracy translacyjnej i teologicznej, której się podjął na potrzeby edycji fragmentu Psalterza w księdze Bractwa sanockiego. Już wcześniej, na przełomie XVII i XVIII wieku, był bardzo aktywny na polu naukowym (Jedynak 2014, 153; Kwaśniewski 2025, 115). Pozostawił po sobie dzieła o charakterze teologicznym i historycznym. Szczególnie miejsce w jego twórczości piśmienniczej zajmuje książka *Sepultura viventium* (Radliński, 1732, 8°), która została opublikowana trzy lata przed edycją *Tronu królewskiego*. *Sepultura viventium* to rozważania o Grobie Bożym oparte na psalmach i ewangeliach. Radliński nie zaprezentował w niej jednak własnego przekładu tekstów biblijnych, a jedynie przytoczył je za Wulgatą i uczynił punktem wyjścia do medytacji i modlitwy. Biblia odgrywała w pracy piśmienniczej

Radlińskiego szczególną rolę (Grzebień 1982, 479–81). Z przeprowadzonych badań porównawczych *Tronu królewskiego* w relacji do innych ksiąg brackich wyłania się oryginalność pracy Radlińskiego, która wyraża się w konsekwentnym, niemalże modelowym zastosowaniu kryterium chrystologicznego. Wyakcentowanie królewskiej i kapłańskiej godności Chrystusa zyskało w księdze Bractwa sanockiego charakter paradygmatu, którego źródłem nie były jedynie spekulacje teologiczne, ale natchnione Słowo Boże. Dzięki temu kapłani katoliccy otrzymali wzniosły i pewny wzór do naśladowania. W interpolacjach dodanych do psalmów widać kontynuację wielowiekowej tradycji chrześcijańskiej, którą najlepiej wyraża myśl św. Augustyna: „Novum in Vetere latet et in Novo Vetus patet” (Augustinus, *Quaestiones* 2.73 [PL 34, 623]). Dalsze badania nad warsztatem biblijnym Radlińskiego, zapoczątkowane w niniejszym artykule, pozwolą jeszcze lepiej zrozumieć i docenić znaczenie chrystologicznej interpretacji psalmów dla duchowości kapłańskiej.

WKŁAD AUTORÓW

Piotr Kot: sformułowanie problemu badawczego, projekt ogólnej struktury opracowania, wybór metody badawczej, pozyskiwanie materiału źródłowego, wyszukiwanie i tworzenie literatury przedmiotu, przygotowanie pełnej wersji artykułu, redakcja całości, praca językowo-stylistyczna, korekta po recenzjach, przygotowanie wersji ostatecznej, kierowanie projektem badawczym, pozyskanie finansowania grantowego | **Andrzej Kwaśniewski:** sformułowanie problemu badawczego, wybór metody badawczej, pozyskiwanie materiału źródłowego, wyszukiwanie i tworzenie literatury przedmiotu, przygotowanie części artykułu zgodnie z koncepcją projektu i kompetencjami | **Jarosław Popławski:** sformułowanie problemu badawczego, pozyskiwanie materiału źródłowego, wyszukiwanie i tworzenie literatury przedmiotu, przygotowanie części artykułu zgodnie z koncepcją projektu i kompetencjami.

Bibliografia

- Archiwum Seminarium Lubelskiego. (= ASL).
 ASL. *Modlitewnik kleryka Zgromadzenia Księży Misjonarzy (XVIII/XIX)*. Rps 326, k. 7–9.
- Attridge, Harold W. 2004. “The Psalms in Hebrews.” In *The Psalms in the New Testament*, edited by Steve Moyise and Maarten J. J. Menken, 197–212. New Testament and the Scriptures of Israel. London: Clark.
- Augustinus, *Quaestiones in Heptateuchum*: Augustinus Hipponensis. 1841. “Quaestiones in Heptateuchum.” In *Patrologiae cursus completus: Series Latina*, edited by Jacques-Paul Migne, 34:547–824. Paris: Migne.
- Bail, Ulrike. 2003. “Psalm 110: Eine intertextuelle Lektüre aus alttestamentlicher Perspektive.” In *Heiligkeit und Herrschaft: Intertextuelle Studien zu Heiligkeitsvorstellungen und zu Psalm 110*, edited by Dieter Sänger, 94–121. Biblisch–Theologische Studien 55. Neukirchen–Vluyn: Neukirchener.

- Ballarini, Teodorico. 1978. "Salmi." In *Ultimi storici, Salmi, Sapienziali*, edited by Teodorico Ballarini, Stefano Virgulin, and Stanislao Lyonnet, 290–326. Vol. 3 of *Introduzione alla Bibbia*. Bologna: Dehoniane.
- Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti quinti Pont: Max. iussu recognita atque edita*. 1592. Romae: Ex Typographia Apostolica Vaticana.
- Bokwa, Ignacy, ed. 2007. *Breviarium fidei: Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*. Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha.
- Bonawentura. 2023. *Psalterz maryjny*. Translated by Tadeusz Piotr Marcinkowski. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Bractwo duchowne śmierci i pogrzebu prześwietnego duchowieństwa oficjałatu wieluńskiego: Czwarty raz do druku podane*. 1756. 8°. Kalisz: Drukarnia Prymasowska.
- Bractwo duchowne śmierci i pogrzebu prześwietnego i wielebnego duchowieństwa officjałatu wieluńskiego*. 1786. 8°. Kalisz: Drukarnia Prymasowska.
- Brückner, Aleksander. 1902. *Psalterze polskie do połowy XVI wieku*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Brückner, Aleksander. 1903. *Pismo Święte i apokryfy: Szkice literackie i obyczajowe*. Vol. 2 of *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*. Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich 29. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa.
- Brückner, Aleksander. 1905. *Mikołaj Rej: Studium krytyczne*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bryłka-Baranowska, Zofia. 2023. "Paraphrasis" Wojciecha Tyłkowskiego – na pograniczu przekładu i objaśnienia. *Młoda Polonistyka* 20. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Brzegowy, Tadeusz. 2003. "Adorujmy trzykroć świętego Boga na Jego świętej górze (Psalm 99)." In *Pieśniami dla mnie Twoje przykazania: Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Janusza Frankowskiego w 50. rocznicę święceń kapłańskich i 75. rocznicę urodzin*, edited by Waldemar Chrostowski, 67–89. Warszawa: Vocatio.
- Charzyńska-Wójcik, Magdalena, and Jolanta Klimek-Grądzka. 2022. "New Light on the Psalter: A Rediscovered Manuscript of the *Żółtarz* and Its Consequences." *Studies in Polish Linguistics* 17 (3): 93–114. <https://doi.org/10.4467/23005920SPL.22.005.16731>.
- Claissé-Walford, Nancy L. 2000. "The Canonical Shape of the Psalms." In *An Introduction to Wisdom Literature and the Psalms: Festschrift Marvin E. Tate*, edited by Harols Wayne Ballard and W. Dennis Tucker, 93–110. Macon, GA: Mercer University Press.
- Cochois, Paul. 1963. *Bérulle et l'École française*. *Maîtres spirituels* 31. Paris: Gallica.
- Coste, Pierre, ed. 1920–1925. *Saint Vincent de Paul: Correspondance, entretiens, documents*. 14 vols. Paris: Gabalda.
- Dafni, Evangelia G. 2010. "Psalm 109(110):1–3 in the Septuagint: Its Translation-Critical, Tradition-Historical, and Theological Setting." In *Psalms and Hebrews: Studies in Reception*, edited by Dirk J. Human and Gert J. Steyn, 241–59. The Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies 527. New York: Clark.
- Estreicher, Karol, Stanisław Estreicher, and Karol Estreicher Jr. 1891–2007. *Bibliografia polska – stulecia XV–XVIII*. Vol. 12–35. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Flint, Peter W., and Patrick D. Miller. 2005. "Introduction and Overview of Psalms Scholarship in this Volume." In *The Book of Psalms: Composition and Reception*, by Patrick D. Miller and Peter W. Flint, 1–8. Leiden: Brill.
- Frankowski, Janusz, ed. 2000. *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka: Transkrypcja typu "B" oryginalnego tekstu z XVI w. i wstępy*. Warszawa: Vocatio.

- Gilbert, Maurice. 2002. "Duchowość psalmów." In *Duchowość Starego Testamentu*, edited by Antonio Fanuli, José. L. Sicre Diaz, Maurice Gilber, Romero Cavedo, and Gianfranco Ravasi, translated by Maria Piechrzała, 481–513. Historia Duchowości 1. Kraków: Homo Dei.
- Górski, Konrad, Władysław Kuraszkiewicz, Franciszek Peplowski, Stefan Saski, Witold Taszycki, Stanisław Urbańczyk, Stefan Wiebczyński, and Jerzy Woronczak. 1955. *Zasady wydawania tekstów staropolskich: Projekt*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Grochowski, Franciszek. 1777. *Unio trium archidiaconatuum videlicet Posnaniensis, Sremensis, Pscevensis cum suis distinctis decanatibus in Majori Polonia sitis in vim spiritualium suffragiorum post obitum confratrum per introcontentas viventium personas in sacrificiis missae prestandorum piissimo ac aeviternae duraturo nexu obligata*. 8°. Poznań: Drukarnia Akademicka.
- Grzebień, Ludwik. 1982. "Radliński Jakub Paweł (ok. 1680–1762)." In *Słownik polskich teologów katolickich*, edited by Hieronim Eugeniusz Wyczawski, 3:479–81. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Jordaan, Gert J. C., and Pieter Nel. 2010. "From Priest-King to King-Priest: Psalm 110 and the Basic Structure of Hebrews." In *Psalms and Hebrews: Studies in Reception*, edited by Dirk J. Human and Gert J. Steyn, 229–40. The Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies 527. New York: Clark.
- Hozjusz, Stanisław. 1584. *Confessio fidei catholicae cristiana*. In *Opera omnia*. 2 vols. Coloniae: Maternus Cholinus.
- Jedynak, Zdzisław. 2014. "Portret Jakuba Radlińskiego prepozyta generalnego miechowskiego – pisarza i bibliofila." *Nasza Przyszłość: Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce* 121:153–59.
- Jüngling, Hans-Winfried. 2000. "Księga Psalmów." In *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego: Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, edited by William R. Farmer, 676–748. Warszawa: Verbinum.
- Kossowska, Maria. 1968–69. *Biblia w języku polskim*. 2 vols. Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha.
- Krucki, Łukasz. 2014. "Filadelfia duchowieństwa pięciu dekanatów: gnieźnieńskiego (śś. Piotra i Pawła), żnińskiego, łekneńskiego, kcyńskiego i rogowskiego z 1801 roku." *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 102:67–99. <https://doi.org/10.31743/abmk.12003>.
- Kuźmiak, Krystyna. 2000. "Kapłańskie bractwa i stowarzyszenia." In *Encyklopedia katolicka*, edited by Andrzej Szostek, Bogusław Migut, Edward Gigilewicz, Andrzej Bronk, Stanisław Fita, Stanisław Napiórkowski, Jerzy Pałucki, and Ryszard Rubinkiewicz, 8:704–9. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Kwaśniewski, Andrzej. 2025. "Rozważania autorstwa Jakuba Radlińskiego dedykowane bractwu kapłańskiemu." In *Bożogrobcy przeworscy II: Studia z dziejów Bazyliki Kolegiackiej pw. Ducha Świętego i klasztoru Kanoników Regularnych Grobu Bożego w Przeworsku*, edited by Łukasz Mróz and Szymon Wilk, 115–29. Przeworsk: Muzeum w Przeworsku Zespół Pałacowo-Parkowy; Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Misiurek, Jerzy. 1994. *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*. 3 vols. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Misiurek, Jerzy. 2016. *Mądrość serca: W kręgu chrześcijańskiej duchowości*. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.

- Nogalski, James D. 2000. "From Psalm to Psalms to Psalter." In *An Introduction to Wisdom Literature and the Psalms: Festschrift Marvin E. Tate*, edited by Harols Wayne Ballard and W. Dennis Tucker, 37–54. Macon, GA: Mercer University Press.
- Pactum philadelphicum unione votorum ac piissimo nextu trium archidecanatuum videlicet Posnaniensis, Sremensis et Pscevensis ... sub auspiciis Andree Młodziejowski episcopi Posnaniensis et Varsaviensis ... in ... conventu Posnaniae die 22 aprilis anno Domini 1776*. n.d. [s.l.]: [s.n.]. 2°.
- Papieska Komisja Biblijna. 1999. "Interpretacja Biblii w Kościele." In *Interpretacja Biblii w Kościele: Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich*, edited by Ryszard Rubinkiewicz, 24–100. Rozprawy i Studia Biblijne 4. Warszawa: Vocatio. (= IBK).
- Paulusiński, Antoni Józef. [1756 or 1757]. *Zwierciadło informacją bractwa kapłańskiego w kościele farnym pilzneńskim reprezentujące przez Antoniego Paulusińskiego plebana Dobrkowskiego*. 8°. Kraków: Drukarnia Biskupia.
- Pietkiewicz, Rajmund. 2013. "Tradycja rękopiśmienna polskich przekładów biblijnych od XIII do XVI wieku." *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 21 (2): 29–50. <https://doi.org/10.52097/wpt.2865>.
- Pietkiewicz, Rajmund. 2016. *Od początku do 1638 roku*. Vol. 1 of *Biblia Polonorum: Historia Biblii w języku polskim*. Poznań: Pallottinum.
- Popławski, Jarosław M. 2020. "Duchowość polskich bożogrobców i ich oddziaływanie." In *Nul-lum referenda gratia maius est officium: Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Jerzemu Pałuckiemu z okazji 65-lecia urodzin i 30-lecia pracy naukowej*, edited by Mariusz Szram and Marcin Wysocki, 321–27. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Popławski, Jarosław M. 2022. "Godzinki o Bożym Grobie Jakuba Pawła Radlińskiego (+1762) jako świadectwo duchowe bożogrobców." In *Dziedzictwo Bożogrobców*, edited by Jerzy Bielecki and Janusz Królikowski, 55–63. Biblioteka Miechowska 4. Miechów: Parafia Grobu Bożego w Miechowie; Tarnów: Wydział Teologiczny Sekcja w Tarnowie.
- Przybylski, Sebastian Józef. 1762. *Idissolubile amoris vinculum pro foederato clero decanatus Koz-minensis, Neo-mestensis et Borcensis*. Kalisz: Drukarnia Jezuicka.
- Radliński, Jakub Paweł. 1732. *Sepultura viventium in sepulchro Christi seu considerationes in psalmos, cantica et evangelia dominicalia*. 8°. Lublin: Drukarnia Jezuicka.
- Radliński, Jakub Paweł. 1735. *Tron królewski świętemu, królewskiemu i najwyższemu kapłaństwu chrystusowemu w sercach ludzkich wystawiony albo sposób adoracji uszanowania i chwały najświętszego kapłaństwa chrystusowego przesławnemu bractwu kapłańskiemu dla codziennego ćwiczenia się w tej adoracji i uszanowaniu najwyższego kapłana Chrystusa Jezusa podany*. 8°. Lublin: Drukarnia Jezuicka.
- Ravasi, Gianfranco. 1981–84. *Il libro dei Salmi: Commento e attualizzazione*. 3 vols. Bologna: Dehoniane.
- Ravasi, Gianfranco. 2007–9. *Psalmy*. 5 vols. Translated by Patrycja Mikulska (vol. 1) and Krzysztof Stopa (vols. 2–5). Zgłębiać Biblię. Kraków: Salvator.
- Reginek, Antoni. 2005. "Psalmy liturgii niesporów w przekładzie Franciszka Karpińskiego." *Śpiewak Śląski: Pamiętnik IV Ogólnopolskich Prezentacji Psalmodycznych* 360 (5): 1–34.
- Rospond, Stanisław. 2012. "Formacja alumnów w polskich seminariach diecezjalnych pod zarządem Zgromadzenia Księży Misjonarzy (1675–1864)." *Nasza Przyszłość* 17:7–26. <https://doi.org/10.52204/np.2012.1177-26>.
- Szczepaniak, Jan. 2008a. *Nekrologium: Księga diecezji krakowskiej zmarli w latach 1749–1810*. Kraków: Avalon.

- Szczepaniak, Jan. 2008b. *Spis prepozytów i plebanów diecezji krakowskiej (XVIII w.)*. Kraków: UNUM.
- Szczepański, Wojciech. 1754. *Faedis defensivum et offensivum, adversus potentiam mortis tum captivitatem ejus coarctandam, a tribus decanatibus, nempe Sanctorum Petri et Pauli, Gnesnensi, Znenensi, Łeknensi conclusum per Reverendum Adalbertum Szczepański*. 4°. Poznań: Drukarnia Akademicka.
- Tronina, Antoni. 2011. "Psałterz jako księga? Współczesne podejścia do lektury Psalmów." *Biblical Annals* 1 (1): 75–87.
- Tronina, Antoni. 2016. *Druga Księga Kronik: Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*. Nowy Komentarz Biblijny 10/2. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Tronina, Antoni. 2018. *Tajemnica Psałterza: Jak dawni mnisi modlili się psalmami*. Lublin: Gaudium.
- Weiser, Artur. 1984. *I Salmi. Parte seconda Ps. 61–150*. Antico Testamento 14–15. Brescia: Paideia.
- Weiss, Anzelm. 2003. "Filadelfia wielkopolskiego duchowieństwa diecezjalnego z roku 1777." *Ecclesia: Studia z Dziejów Wielkopolski* 1:97–125. <https://doi.org/10.14746/e.2003.1.4>.
- Węgrzynowicz, Gabriel. 1679. *Speculum sive doctrina brevis serviens informationi confratrum tam spiritualim quam secularium Confraternitatis Sacerdotalis pro defunctis in Ecclesia Pilnsensi antiquus erectae. Cura et sumtu eiusdem confraternitatis ac superiorum permissu in lucem edita*. 2°. Kraków: Oficyna Schedlów.
- Węgrzynowicz, Gabriel. 1680. *Zwierciadło albo nauka krótka dla informaciej braci świeckich Bractwa Kapłańskiego za zmarłych, w kościele pilźninskim fundowanego*. 8°. Kraków: Oficyna Schedlów.
- Witczyk, Henryk. 1997. "Pokorny wołał i Pan go wysłuchał" (Ps 34,7a): Model komunikacji diafanicznej w psalmach. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Wróbel, Walenty. 1539. *Psalteriu[m] Davidicu[m]*: Zoltarz Dawidow przez mistrza Walentego Wrobla z Poznania na rzecz polską wyłożony. Kraków: Scharffenberg.
- Wujek, Jakub. 1594. *Psałterz Dawidow Teraz z Łacińskiego, z Graeckiego y z Żydowskiego na Polski ięzyk z pilnością przełożony y Argumentami, y Annotacyami objaśniony....* Kraków: Piotrkowczyk.
- Zieliński, Stanisław Alojzy. 1703. *Unio tertionis seu trium decanatum foederata in inadjuvandis sodalium jam defunctorum animabus. Societas triplici trium sactorum colligata voto resuscitata per Stanislaum Alojsium Ciołek Żeliński decanum Lvovensem, curatum Biezdrowienssem*. 4°. Poznań: Drukarnia Jezuicka.
- Zieliński, Stanisław Alojzy. 1713. *Faederata trium decanatum sodalitat in celberrimo archidiaconatu Pszevensis*. 8°. Poznań: Drukarnia Jezuicka.
- Zieliński, Stanisław Alojzy. 1719. *Ter gemini vinculi numquam dissolubilis foederatum pactum trium decanatum trinis conjuratum saris in celberrimo archidiaconatu Pszevensis ad prarestandum sublactissu cursum sociis jam tinia in luce porrectum vice Anno vinculati*. 16°. Poznań: Drukarnia Jezuicka.
- Żarnowiecki, Stanisław. [1789]. *Sprzymierzenie osób duchownych i świeckich w dekanacie krobskim diecezji poznańskiej ułożone przez wjmci księdza Stanisława Żarnowieckiego, proboszcza pępowskiego, kanonika chełmskiego*. 4°. Rawicz: Drukarnia Janas Józefa Hunoldta.
- Żarnowiecki, Stanisław. 1808. *Sprzymierzenie osób duchownych i świeckich w dekanacie krobskim diecezji poznańskiej powtórnie do druku podane 1808*. 4°. Rawicz: Drukarnia J. K. S. Ludwika.

